

Het is duidelijk dat zich hier het idealisme van den man, die de leuze ophief van het christendom boven geloofsverdeeldheid, krachtig doet gelden. Hier is geen sprake van eene zekere halfslachtingheid, die het beginsel van scheiding van kerk en staat niet consequent durft toe te passen, maar integendeel van eene consequente doorvoering van wat hij zelf eens als zoogenaamde scheiding had gekarakteriseerd. Waar hij als staatsman dan ook dat gemeene christendom kon bevorderen, deed hij het. De theos-gedachte wenschte hij gaarne te zien opleven in het midden van ons volk en daartoe moest de staat naar zijn oordeel het zijne bijdragen. Al wat er toe kan medewerken om het christendom het algemeene levenselement onzer huidige maatschappij te doen blijven, moet de overheid een offer waard zijn. Het kan niet anders of wij krijgen bij de verdediging van dit hoofdbeginsel, consequent door hem toegepast, weder het beeld voor ons van het geesteskind van Krause, den idealist, den panentheist, den wijsgeer, die het absolute in de beweeglijke, aardse dingen vasthield, ontleedde en vereerde. Uit deze bron vloeide vele jaren de stroom door het nederlandsche politieke leven. En is het begrijpelijk dat mannen als Groen, belijders van de bijzondere godsopenbaring, tegen Thorbecke, het geesteskind der duitsche filosofie, in het krijt traden, niet minder duidelijk is, met het oog hierop, dat radicalen als van Houten, filosofisch aan zulk een idealisme volkomen gespeend, zich ten slotte van Thorbecke afwendden en tegenover hem kwamen te staan. Het dogma van het christendom boven geloofsverdeeldheid behoorde volgens hen niet thuis op het gebied der staatkunde. In zooverre keerden zij zoo goed aan Thorbecke als aan Groen den rug toe.

HOOFDSTUK IX.

Guillaume Groen van Prinsterer.

De machtige bestrijder van het liberalisme, dat zijn niet minder machtigen verdediger in Thorbecke vond, was Groen van Prinsterer. Ja, eigenlijk was deze anti-revolutionnair, die in dat liberalisme een vrucht zag van den revolutie-geest, er in zijne dagen op politiek gebied de eenige principieele bestrijder van. En hij deed dit met al het talent en de groote kennis, waarover hij beschikte. Als weinigen kende hij onze historie; zonder tegenspraak rekenen wij hem tot onze grootste geschiedvorschers. Daarbij was hij een staatsman in den meest eminenten zin des woords; een politicus van grooten stijl. Toch ontleent Groen zoo goed als uitsluitend zijn beteekenis en verstrekkenden invloed aan de godsdienstige roeping, die hij zich opgelegd gevoelde en waaraan en zijn historie-kennis en zijn staatsmanswijsheid geheel en al dienstbaar werden gemaakt. Die roeping wordt het best geteekend in de formule: „Tegen het ongelooft der revolutie het Evangelie der reformatie”. Dien oorlogskreet, opge-

komen en gegroeid uit zijne innigste en onwrikbare geloofsovertuiging, heeft hij onvermoed doen weerklinken met een volharding, met een geloofsmoed, met een kracht, die hem voor goed eene plaats verzekert onder de nederlandsche geloofshelden van den eersten rang.

Onverschrokken stond hij meestal alleen op de bres tegenover een leger van vijanden, tegenover geheel de toonaangevende wereld van dien tijd. Heden voerde hij in zijn blad „de Nederlander” een polemiek eenig in haar soort, rijk aan geest, weergaloos scherp, niet zelden vernietigend voor den tegenstander ; morgen stond hij rustig in het parlement, maar verbluffend door zijn meesterschap over de taal, prikkelend door zijn vlijmende ironie ; gevreesd zoowel vanwege zijn nooit kamp gevende debatteerkunst als om zijne ontzagwekkende geleerdheid. Onverschrokken zette hij den strijd voort, al aarzelden soms zijn beste politieke medestanders, en geen stap week hij ooit terug, al verlieten hem verschillende zijner vrienden. In menig opzicht kind van het reveil, ging hij toch te midden van den reveilkring zijn eigen weg, ook al was er daàr slechts een enkele die hem volgde. Maar dat alles, benevens den smaad, de verbittering, den haat van velen zijner politieke tegenstanders had hij over voor wat zijne vaste geloofsovertuiging hem eenmaal als zijne roeping had aangewezen. Ja, het scheen wèl, alsof de warmte, waarmede hij voor zijne beginselen opkwam en de innigheid, waarmede hij er aan vasthield, groeiden met den tegenstand. Neen, het baart geen verwondering, dat zich langzamerhand om dezen hoogstaanden christen-staatsman, aristocraat en toch democraat in den besten zin des woords ; onverzettelijk als het aankwam op de verdediging der hoogste waarheid op politiek gebied ; meester op alle wapenen in het publiek debat, een groep van christenen, als volgelingen, schaarde, die hem op het diepst vereerde en op het teederste beminde, en die, onder het door hem opgestoken vaandel, met bezieling plaats zocht in de gelederen der anti-revolutionnaire partij.

Groen's levensschets kan kort zijn. Te Voorschoten den 21^{en} Augustus 1801 uit aanzienlijke ouders geboren, werd hij, jongeling geworden, om zijne uitnemende geestesgaven al spoedig voor de studie bestemd. Hij bezocht de leidsche hoogeschool, waar vooral Borger, Kemper en Bake geliefde leermeesters van hem waren, en promoveerde daàr in 1823 zoowel in de rechtswetenschap als in de classieke letteren op denzelfden dag. De dissertatie, waarop hij in de letteren den doctorstitel verwierf, toonde reeds zijn voorliefde voor Plato, van wien hij in meer dan één opzicht zich geestverwant gevoelde, gelijk wij straks breedvoerig aantonen. In 1828 ging hij naar Brussel ; een jaar later werd hij aldaar tot kabinets-secretaris benoemd. Als jonkman kwam hij daardoor niet alleen met den koning, maar met tal van hooggeplaatste personen voortdurend in aanraking en genoot hij alzoo een politieke leerschool

als weinigen geopend wordt. Dáár zag hij den storm der revolutie uit Frankrijk opkomen en rijpte steeds meer in hem de overtuiging, dat achter de schoonklinkende leuzen van gelijkheid, vrijheid en broederschap zich verderfelijke motieven voor de hechtheid der samenleving verbergen. En het was onder leiding van het aanbiddelijk Godsbestuur, dat hij juist in die dagen in kennis kwam met den christen-prediker en geschiedvorscher Merle d'Aubigné, die hem en voor het eigen en voor het staatkundig leven de waarheid diep in het hart prentte, dat er voor beide slechts redding bestaat, wanneer men met de hervormers onvoorwaardelijk trouw blijft aan het Woord van God. Bij voortgezette studie en dieper geworteld geloof is toen duidelijk aan Groen geworden, dat geheel de revolutie-geest een product was van ongelooft, van menschenvergoding en godverzaking. En zoo diep werd hij daarvan doordrongen, dat voortaan al zijn spreken, schrijven en handelen, in één woord geheel zijn leven, in het teeken kwam te staan van dezen nood- en strijdkreet tot de natie : „Tegen de revolutie het Evangelie !”

In 1834 legde Groen zijne betrekking als kabinetssecretaris neder, terwijl hij door den koning belast werd met het toezicht over het huisarchief van Oranje. In 1840 trad hij voor het eerst in het parlementaire kamp, nadat hij in de tweede kamer, in dubbelen getale opgeroepen, was gekozen. Afwisselend had hij daarin vervolgens zitting, van 1849-1854, van 1855-1857 en eindelijk van 1862-1865. Zoowel in 1857 als in 1865 nam hij vrijwillig ontslag als lid der kamer; in 1857 verontwaardigd over de aanneming van de wet-v. d. Bruggen op het lager onderwijs en in 1865, omdat hij, na zijne vruchteloze pogingen om artikel 194 van de grondwet veranderd en een eerlijke toepassing van de z. i. slechte schoolwet te krijgen, meende buiten de kamer beter voor de verspreiding zijner beginselen werkzaam te kunnen zijn. Op velerlei gebied bleef hij dan ook tot zijn dood werkzaam, nooit kamp gevende wanneer het de verdediging der christelijk-historische beginselen gold. Den 19^{en} Mei 1876 overleed hij in het bekende huis op den Vijverberg te 's Gravenhage, waar hij van 1839 onafgebroken had gewoond.

Wanneer wij er nu toe overgaan zijn standpunt inzake de verhouding van staat en kerk te leeren kennen, willen wij eerst leeren weten in hoeverre het juist is, wat in onze dagen steeds krachtiger wordt betuigd, namelijk dat Groen was Platonist.

Tot het verkrijgen van een juist oordeel in dezen, is het noodig ons duidelijk rekenschap te geven van het standpunt van den Griekschen wijsgeer tegenover zijne tijdgenooten.

Terwijl Socrates er naar streefde het bijzondere uit het algemeene te verstaan en te verklaren, werd Plato door het veel diepzinniger verlangen bezielde om door de beschouwing van al het onvolkomene in het bijzondere, het algemeene, dat als het volkomene daarvan is onderscheiden, te leeren kennen. Naar

zijne overtuiging kan uit de waarneming der dingen nooit het ideaal worden opgediept. Veeleer staat dit laatste tegenover de werkelijkheid. De ideeën, zooals hij dat ideaal karakteriseert, vormen een eigene, hoogere wereld; zij zijn eene hoogere werkelijkheid. Ja, die onzichtbare, eeuwige, onveranderlijke wereld is eigenlijk de eenig werkelijke wereld. Zij omvat het ware, het schoone, het goede, maar van deze drie is het goede de hoofdzaak. De idee van het goede is de zon in de wereld van het onzichtbare; en gelijk in de zichtbare wereld alles wat leeft door de warmte en door het licht der zon te herkennen is, zoo is de idee van het goede in de werkelijke wereld de bron van alle zijn en alle kennen. Echter hechte men niet aan de idee van het goede het denkbeeld van een goeden geest. Deze gedachte is Plato vreemd. Het is veeleer een abstracte, maar absolute realiteit, die boven het „zijn” en het „kennen” zich verheft en tot een bepaald doel is bestemd. Dat doel is in de wereld te worden ingedragen en haar op te heffen uit een toestand van niet-zijn tot dien van het ware zijn. Het goede moet haar maken tot eene afbeelding van het eeuwig model.

De zichtbare, steeds veranderlijke wereld is in tegenstelling met de onzichtbare wereld van het „zijn”, de wereld van het „worden”. Deze is ontstaan uit eene vermenging van ideeën met de ledige ruimte. De eerst geschapene en voornaamste creatuur is de ziel. Geen lichaam bestaat er of het dankt aan haar zijn oorsprong en beweging. Plato verwerpt met beslistheid het gevoelen, als ware zij uit het lichaam te verklaren. Het tegenovergestelde is het geval; de lichamen danken hun bestaan aan haar. Die ziel is het eigenlijk levensbeginsel in deze zichtbare wereld. Van haar gaat niet slechts alle beweging uit, maar zij draagt in zich ook de kennis dier beweging, dat beteekent: zij heeft bewustzijn. Zoo klimt deze grieksche wijsgeer op tot de beschouwing van de eenheid van het heelal, levend gemaakt, in beweging gehouden door eene wereldziel, die dit alles ziet en kent. Zij is de eenheid in de verscheidenheid, aan de eene zijde verwant met de idee, die zich eeuwig gelijk blijft, en aan den anderen kant verwant met de verschijnselen, die aan altijd durende verandering zijn onderworpen. Het gevolg daarvan is dat onophoudelijk aan de wereld krachten der eeuwigheid zoowel als die der veranderlijkheid en vergankelijkheid worden ingestort. Het inwendige leven, de kennis, neemt de eerste gestadig in zich op; de waarneming richt zich op de laatste. Het oog des lichaams verlustigt zich in de veranderlijke dingen, terwijl het oog der ziel zich verliest in de schoonheid, de waarheid, de goedheid der bovenzinnelijke idee.

Echter was Plato een te diepzinnig wijsgeer om niet te verstaan dat er in de zichtbare wereld, naast den drang om de goddelijke idee te verwezenlijken, een tegenovergestelde macht werkzaam is, namelijk ééne om haar tegen te staan. Het was voor hem zoo klaar als de dag, dat de ongelijkvormigheid van de werkelijkheid aan de

idee het bestaan en den invloed bewijst van een beginsel, dat het hoogste wederstreeft. En het was voor hem even duidelijk, dat waar de zielen de krachten zijn, die alles wat hier op aarde geschiedt, in beweging brengen, daarin ook dat verkeerde beginsel huisvest.

Plato komt echter tot eene nog fijnere analyse van den mensch. Uitgaande van de stelling, dat in ieder een goed en een verkeerd beginsel schuilt, komt hij tot de slotsom dat, wil er ooit van eene overwinning van het eerste over het laatste sprake zijn, er onder de minder goede elementen in den mensch zulke moeten zijn, die zich gemakkelijker dan andere den teugel der rede laten aanleggen en met wier hulp dan ook de volkomen overwinning van het hoogste kan worden behaald. In dien gedachtengang onderscheidt hij in ieder drieërlei kracht van de ziel. De laagste is de zinnelijke begeerte; deze is alleen uit op het verkrijgen van zinnelijk genot; de tweede is de wil, de moed, die zich gemeenlijk werpt op het verkrijgen van eer en macht; en de hoogste en beste kracht der ziel is het denken. Dit laatste nu, het denken, vergelijkt Plato bij den wagenmenner, die de twee paarden, den wil of den moed en de zinnelijke begeerte, in toom tracht te houden, maar ondervindt dat, terwijl het eerstgenoemde paard uitmunt door gewilligheid, het andere steeds onwillig blijkt om zich naar den bestuurder te voegen. De wagenmenner zal echter zijn doel slechts kunnen bereiken, wanneer hij zijn uiterste kracht inspant. In gewone taal wil dit zeggen, dat het denken leiden moet tot het zuivere weten en kunnen.

Dit weten moet natuurlijk niet worden opgevat in den zin van het verzamelen van veel kennis. Het is iets geheel anders en hoogers. Plato bedoelt er mede de innerlijke overeenstemming tusschen het voorwerp, dat men zich voorstelt en die voorstelling zelf; de preciese afbeelding in het bewustzijn van het ware zijn; de nabootsing der absolute werkelijkheid in den mensch. Het is eene dwaling te meenen dat iemand ooit zijne eigenlijke bestemming zou bereiken door inspanning tot het afleiden van de hoogste begrippen of ideeën uit de waarneming der dingen. Dit laatste toch is onmogelijk, omdat in die dingen de ideeën zich niet bevinden, zooals zij zijn, maar daarvoor slechts als model hebben gediend. Daarom moet men juist het tegenovergestelde doen en zich geheel losmaken van de zichtbare wereld om alzoo door te dringen in de eigen, hoogere ideeënwereld. Dit nu vermag alleen het ware weten, het diepere kennen, dat hiertoe de goddelijke kunst der dialectiek gebruikt.

Is dus dit kennen eenerzijds iets geheel anders dan de vermeerdering van oppervlakige kennis, anderzijds is het ook geen kennen zonder ethischen grondslag. Het zit daaraan veeleer onverbrekkelijk vast. De aandrift tot het ware kennen wordt namelijk gewekt en gesterkt door het zielsverlangen, het smachtend heimwee naar de ware, onzichtbare wereld; door de liefde tot die zuivere werkelijkheid van het al-goede, waarvan het bezit het geluk van

den mensch uitmaakt. Volgens Plato is er niets, dat die aandrift zoozeer wakker roept en het goede voor den mensch zóó aantrekkelijk maakt als de schoonheid. Zij dringt hem meer dan iets anders om de boven-zinnelijke idee te zoeken, en achter en door haar heen de schoonheid der zielen na te speuren, zooals deze zich kenbaar maken in werken van zedelijkheid, kunst, wetenschap, opvoeding en staatkundige werkzaamheid. Daarmede voortgaande, spoort zij den mensch ten slotte aan om in en achter de geheele wereld en in al de vormen en gedaanten, die zij vertoont, schoonheid te zoeken, om zoo, los van de zichtbare dingen, van lieverlede op te stijgen tot de volmaakte schoonheid, die in de onzichtbare wereld haar zetel heeft, en door middel van haar deel te krijgen aan het goede, dat het hoogste van alles is.

Voor die aandrift of die liefde tot het hoogste, gedurig door het schoone gewekt en gesterkt, is het ware weten, met zijn dienaar de dialectiek, het machtig instrument om haar doel te bereiken.

Plato gaat zelfs zoover dat hij de waarde van het menschenleven uitsluitend bepaalt door zijn samenhang met dat hoogste, met de ideeën. Want deze alleen zijn werkelijk en onvergankelijk; de rest is slechts schijn, onwezenlijk, voorbijgaande. Wat wij, menschen, werkelijkheid noemen, is dit slechts voor zoover het deel heeft aan de bovenzinnelijke wereld der idee. Niets is op aarde schoon of waar of goed, of het moet verwantschap hebben met het schoone, het ware, het goede. Alle dingen ontleenen slechts hunne heerlijkheid aan den glans van het eeuwige, waarvan zij de weerspiegeling zijn. Het schoone moet den mensch aangrijpen, omdat hij zich hooger schoonheid herinnert. Zoo is het eveneens met wat waar en goed is. Het spreekt dan ook van zelf dat Plato laag neerziet op wat men gewone of burgerlijke deugd noemt en die in den regel niet veel meer is dan traditie of practisch utilisme. De ware deugd is geheel iets anders. Zij is de vrucht van het ware weten. Dit heeft in de hoogere wereld gezien wat hare roeping is. Daaraan ontleent zij haar kracht; daarin ziet zij zich haar gedragslijn voor het leven geteekend. Zoo kan zij zich nu behoorlijk rekenschap geven van haar doen en laten; en wordt zij de afschaduwing van het goede, of de ware deugd. De mensch nu die deze hoogte bereikt, vervult den eisch der gerechtigheid. Deze is de gezondheidstoestand der ziel en dus niet maar eene afzonderlijke deugd. In dit opzicht dekken de begrippen van rechtvaardigheid in het O. T. en die van gerechtigheid bij Plato elkander. In zulk een ziel heerscht wat moet heerschen en wordt beheerscht wat gehoorzaam moet zijn. Elk deel van 's menschen wezen vervult de rol, waarvoor het bestemd is; beheerscht zichzelf, is een vriend van zichzelf, doch tegelijk harmonieeren denken, willen en begeeren onderling met elkander als de drie grondtoon van een accoord, de snaren van de lier, octaaf, bas en quint.

Plato heeft het echter niet alleen als zijn taak beschouwd het

leven van den enkelen mensch als een leven van gerechtigheid te beschrijven en te eischen, maar hij heeft ook een beeld ontworpen van de gerechtigheid, gelijk deze zich in de gemeenschap moet vertoonen. Daarbij zocht hij naar hare belichaming op aarde. De vrucht hiervan is zijn conceptie van den ideaal-staat, den eenigen gemeenschapsvorm, dien hij kende. Te eer kon hij daartoe komen, omdat de staat voor hem niet anders was dan de mensch in het groot en omgekeerd de mensch niet anders dan de staat in het klein. Daarom behoeft het ons ook niet te verwonderen dat hij bij het zoeken naar wat gerechtigheid eigenlijk is, zijn onderzoek bij den staat aanving. Hier toch is alles, omdat het grooter is gemakkelijker waar te nemen, terwijl bovendien in de gemeenschap zich het wezen van de deugd eerst volkomen openbaart.

De parallel tusschen zijn ideaal-staat en de ziel komt zeer duidelijk aan het licht bij zijne driedelige onderscheiding van de staatsburgers, daar deze geheel analoog is aan de verdeling van de ziel van den enkeling in drie deelen : de begeerte, de wil of de moed, en het denken. Op den ondersten trap der staatsburgers staan de menschen van het lagere begeeren, het zoogenaamde volk, handswerklieden en boeren. Deze allen zijn geroepen zich te onderwerpen aan de twee hogere rangen, de militairen, de mannen van den wil of den moed en de regeeringspersonen, die op den hoogsten trap staan, omdat zij de wijsgeeren zijn. De taak van den krijgsmansstand is het vaderland tegen binnen- en buitenlandsche vijanden te verdedigen en die der magistraten wetten te maken en den staat te besturen. Deze twee hoogste standen, waarvan de wijsgeeren uit de besten van den tweeden stand worden gerecruteerd, staan uitsluitend in den dienst van den staat. Zij worden door dezen onderhouden, maar leven dan ook alleen voor hem. Hunne opvoeding wordt tot in de kleinste bijzonderheden geregeld ; de harmonische ontwikkeling van lichaam en ziel is daarvan het doel. Particulier eigendom hebben zij niet ; niets mag hun toebehooren, zelfs niet een eigen vrouw. Zij leven alleen voor de gemeenschap. Even goed als de mannen worden de vrouwen, voordat zij in die hoogste standen worden opgenomen, aan een keur onderworpen. Zij maken dezelfde opvoeding als de mannen door, maar leven dan ook met dezen in volkomen gemeenschap. Plato trekt hier de lijn van het communisme consequent door, hoewel hij de overheid bepaalde regels voor het geslachtsleven laat vaststellen. Niemand kan iets het zijne noemen ; de wachters, hetzij mannen of vrouwen, leven alleen voor het algemeen belang. En zoo gaat het eveneens met de kinderen. Dezen hebben eigenlijk geen vader of moeder. De staat verzorgt hen en voedt hen op. Blijkt het echter dat er onder hen zijn, die, hoe goed ook voor de physische en psychische vorming hunner ouders en henzelf gezorgd is, den aanleg missen voor wat van de wachters geëischt wordt, dan staat het aan de overheden vrij hen te verwijzen naar den laagsten stand, het volk, gelijk omgekeerd een voortreffelijk iemand uit het

volk tot één der twee hoogste standen kan worden verheven. Zoo zal er zoowel door teeltkeuze als door opvoeding een keurcorps gekweekt worden, dat zich als het ware offert voor de gemeenschap en waarvan het goede en daarmee het geluk tot allen komt. De wachters zullen het bederf-werend zout der samenleving zijn. De staat wordt het middel tot onderwerping aller burgers aan het hoogste zedelijk ideaal. De sophrosyne, dat is de volkomen harmonie, waarbij het betere even vast als rustig heerscht over het mindere, wordt aller deel. De idee gaat over in de werkelijkheid. Men zou in christelijke taal zeggen : het Godsrijk is gekomen.

Ziedaar in korte trekken Plato's staatsleer. Zij staat geheel sub specie aeternitatis.

In verband met en tot steun van het door hem ontworpen staatsbeeld laat Plato ons, aan de hand der historie, zien dat de staatsgemeenschap voert tot de ondraaglijkste tyrannie, wanneer de harmonie der deugden verloren gaat en in plaats van het hoogste „het denken” in mensch en staat het laagste „de begeerte” heerscht. Hij toont ons dat alsdan de aristocratische regeeringsvorm in de timocratie ontaardt, waarin de zucht naar macht en eer de overhand heeft gekregen en de eerste stand, die der wijzen, geheel door de krijgslieden wordt overvleugeld. Maar erger wordt het, wanneer deze zich naast macht ook privaatbezit verwerven en vermeerderen en de rijksten de eigenlijke heerschers worden. Wij hebben dan de oligarchie of krijgen, wat nog erger is, de plutocratie, waarbij geld de groote bestuursmacht is en het laagste in den mensch op staatkundig gebied de hoofdrol gaat spelen, namelijk de begeerte. Doch tegelijk wordt dan in den staat de schrijnende tegenstelling hoe langer zoo meer in de hand gewerkt tusschen groote grondbezitters en armen, tuchtellozen en gespuis. Maar dit laatste gaat, naar mate die tegenstelling dieper wordt gevoeld, meer de sterkte van zijn arm gevoelen tegenover de door weelde verslapte heerschers. Langzamerhand doet dientengevolge de democratie hare intrede, die als recht laat gelden wat de groote menigte aangenaam is en straks door de bandeloosheid van de drijven der groote menigte leidt tot anarchie. Maar is het zoover gekomen, dan stellen zich de bezitters op hun beurt krachtig te weer om te trachten den bruisenden stroom te keeren, en maakt zich de meest talentvolle volksman alras van de gunst der massa meester, om haar in schijn tot de overwinning, maar inderdaad tot slaafsche onderworpenheid aan den tiran te voeren. Als dit geschiedt heeft de onbepaalde lagere lust, geïncarneerd in den enkeling, gezegevierd.

Plato vreesde maar al te zeer dat de atheensche staat zich in die richting bewoog. Wilde hartstochten begonnen het publieke leven te beheerschen ; levensbeschouwingen wonnen veld, die de volkskracht dreigden te vernietigen. Zelfs groote mannen als Themistocles en Pericles hadden den nazaat niet den weg gewezen, waarlangs hij

veilig kon gaan. En allermint deden dit de redenaars en sophisten, voor wie de politiek een beroep was, dat een soort zeemanschap vereischte, waardoor de gunst der menigte ten eigen bate werd verkregen. Waarheen hij dan ook zijne oogen wendde, overal zag hij teekenen van naderenden ondergang. Tenzij er staatslieden opstonden, die zich stelden in den dienst der „gerechtigheid” en zijn ideaalstaat hier vestigden, de verwezenlijking van de hoogste idee in de gemeenschap.

Wij hebben eenigszins uitvoerig bij Plato stilgestaan, om des te beter te kunnen nagaan in hoeverre Groen van Prinsterer een geesteskind van den griekschen wijsgeer kan worden genoemd. Het staat vast, dat Groen veel met Plato op had en hem bij voorkeur las. Zijn fijne, classiek-gevormde, wijsgeerig-historische geest moest zich sterk aangetrokken gevoelen tot een genie, dat dezelfde kenmerken vertoonde. Maar vooral geschiedde dit, omdat Groen in den grooten politieken strijd zijner dagen, waar het om de diepste beginselen ging, soortgelijken grondslag voor zijn staatsrecht koos als Plato had aangenomen.

Dit springt duidelijk in het oog voor ieder, die Groen's geschriften leest en zijn levensstrijd volgt.

Volgens hem was in de eerste familie, zooals God deze geschapen had en waarin de echtgenoot en vader als heerscher over de aarde was gesteld, reeds het wezen van den staat gegeven. Het model bestond dus, voordat de staat zelf, als afzonderlijke instelling door Gods genade, ter beteugeling van de in de zonde gevallen menscheid in het leven was geroepen. In volstrekten zin is hij eene instelling van God. Als zoodanig moet hij derhalve naar Gods wil en wet worden ingericht en bestuurd. De bron, waaruit wij dien wil en die wet leeren kennen, is de heilige Schrift, waaraan ook de christen-staatsman zich onvoorwaardelijk moet onderwerpen.

Allereerst dan leert de Bijbel hem het goddelijk recht der overheid. Zij is Gods stedehouderes en Gods dienaar. De soeverein draagt het beeld Gods op aarde, gelijk de vader bij het kind en de rechter bij den beklagde. De onderdanen zijn derhalve verplicht hem te gehoorzamen om Gods wil en niet om menschen te behagen of omdat zij een soort van bovenmenscheijk wezen in hem zien, die over hen alvermogend mag heerschen. Maar tevens is in de erkenning dat de soeverein ook dienaar Gods is, de grens der onderworpenheid voor de onderdanen aangegeven. Gedraagt hij zich niet meer als zoodanig, maar overtreedt hij moedwillig Gods wetten en sleurt hij dientengevolge zijn volk op dien onheilsweg voort, dan is ten slotte kloekmoedig verzet heilige plicht. De gehoorzaamheid, uit onderwerping aan God geboren, wordt naar de wetten van God geregeld, maar ook beperkt. En tot die wetten behoort dat hij, meester in den kring van eigen rechten, ook de rechten van zijn volk moet eerbiedigen. Want de soeverein heeft zijne macht ten behoeve van het welzijn zijner onderdanen.

Ten andere leert Gods Woord ons niet alleen volgens Groen de grondslagen van gezag en vrijheid kennen, maar wijst het tevens die van recht en zedelijkheid aan. Het legt den grond van het recht in Gods wezen. Hij is de bron van alle recht, de wetgever, die de algemeene wet van gerechtigheid en liefde heeft uitgevaardigd. De tien geboden hebben in dit opzicht fundamenteele beteekenis. Bij strafrecht en politie, zoowel als bij huwelijkswetgeving en bestrijding van ontucht, moet de heiligheid der goddelijke wet grondslag en richtsnoer zijn. In één woord : alles wat de staat op deze teireinen doet, moet wortelen in Gods wil, gelijk deze wordt gekend uit Zijn Woord, en daarvan als het ware de openbaring zijn. Ja, Groen maakt Gods Woord in zoo volstrekten zin tot grondwet van den staat, dat hij de heiligheid van het gezin, van de rechtspraak, van den eigendom eens en voor altijd vastlegt door de stelling, uit dat Woord geput, dat bij het kind de ouders, bij den beklagde de rechter het beeld Gods op aarde zijn, en de eigenaar zijne hem door God verleende goederen in den naam en naar het gebod des Heeren moet gebruiken tot goede werken, die de Heer voor hem heeft bereid. Al deze verhoudingen in het huiselijk en maatschappelijk leven rusten dus op een eeuwig grondslag. Zij zijn door de menschen niet gemaakt, maar hebben haar oorsprong in Gods ordinantien. Groen ziet den staat tot in zijne onderdeelen sub specie aeternitatis.

Dit komt ook zeer duidelijk uit, als hij zich de vraag stelt wanneer er van historische rechten op staatkundig gebied sprake is. Nooit heeft hij daarmede rechten bedoeld, die als zoodanig maar moesten worden eikend, omdat zij nu eenmaal lang hadden gegolden. Alleen op het verleden wilde hij ze nooit laten steunen ; een historisch recht wordt niet enkel uit de historie verklaard , recht nooit uit onrecht geboren. Geen behoorlijk staatsrecht komt alleen uit den baaierd van het gebeurde voort. Neen, de rechtsvorming komt in de geschiedenis op geheel andere wijze tot stand. In haar werkt altijd door het alvermogen van hoogere krachten of liever een goddelijk rechtsbeginsel, dat worstelt met daar tegen ingaande machten, maar dat ten slotte door de tijden heen den ongevormden klomp van omstandigheden en feiten aan zijn regelenden en zuiverenden invloed onderwerpt. Het recht, dat aldus wordt gevormd, staat boven de historie in den gangbaren zin van het woord. Het is hetgeen blijft te midden van al wat vergaat.

Wanneer Groen nu deze algemeene beginselen op een bepaalden staat en op een bijzonder staatsrecht toepast, dan tracht hij op te sporen waar zij in een zeker volk, b.v. het onze, vleesch en bloed hebben gekregen om bij dat punt den draad voor verdere ontwikkeling op te nemen. Daartoe stellen geschiedvorsching en wijsbegeerte in staat, ten minste eene wijsbegeerte, wier grondslag het christendom is en een geschiedvorsching, welke het er om te doen is, bij het licht van het Evangelie, Gods leiding in de historie van de volkeren

te laten zien. Deze spannen zich in om het weefsel van verkregen rechten te leeren kennen, dat door het volksleven is gesponnen, en het natuurlijk gestel, waarin het leven des volks zich vertoont, ons klaar en helder te doen zien. Naar het eigen merk, door God op een volk gedrukt; naar de ontwikkeling van de bijzondere nationaliteit; naar het geheel der landswetten en gebruiken, zooals het onder Gods leiding van lieverlede is ontstaan, wordt een nauwlettend onderzoek ingesteld. De staatsregeling en de regeeringsvorm, die, onder samenwerking van geschiedenis en recht, als vrucht der tijden, zich voordoen, worden zorgvuldig ontzien, en, voor zoover veranderde tijdsomstandigheden het noodig maken, verbeterd en hervormd, maar nooit vernietigd en door geheel nieuwe vervangen. Gelijk het kerkelijk formulier met den bijbel, zoo moet de staatsregeling met het Evangelie, moeten de historische rechten en het eigenaardig volkswezen met elkander in overeenstemming zijn en blijven. De onze, in Nederland, moet derhalve een christelijk-protestantsch-historisch karakter dragen en mag nooit ontaarden in een willekeurig maaksel, waarin de volksontwikkeling, naar het algemeen model van het wijsgeerig staatsrecht van een Montesquieu of Rousseau, als in een ijzeren keurslijf aan banden wordt gelegd. Zoo vraagt Groen ook hier altijd naar eene practijk, waarin de algemeene, afgetrokken voorstelling zich uitdrukt en belichaamt. Altijd grijpt hij naar de „idee”. Hij is steeds de christen-wijsgeer van het objectieve, ook als historicus.

In dit opzicht is het trekken van een parallel tusschen Plato en Groen volkomen gerechtvaardigd. Evenals eerstgenoemde tegenover de sofisten, die den mensch zelf tot maatstaf der dingen namen, de idee van het absolute als voor hem normatief plaatste, zoo legde laatstgenoemde tegenover den geest zijner eeuw, die den mensch tot een godheid verhoogde, het anker van 's mensch levens- en wereldbeschouwing vast in God. Beiden zijn dan ook de hardnekkige bestrijders van een eenzijdig subjectivisme, dat den mensch en de menschheid sterk genoeg acht om zich langs den weg van eigen, vrije ontwikkeling te voeren naar hoogten van braafheid en geluk. Plato kent aan de zichtbare dingen slechts waarde toe, voor zoover zij van het eeuwige zijn doortrokken en daardoor worden beheerscht, en ook Groen is van oordeel dat, waar er werkelijk iets goeds wordt gevonden, dit een sprank is van het goddelijk vuur, dat eens op aarde werd ontstoken. Volgens Plato moeten alle begrippen, die door middel van ons verstand de kenmerken van verschillende individuen in een eenheid samenvatten, zoo zij juist en waar zullen zijn, ontleend worden aan de idee, die buiten onzen geest aanwezig is. Eenzelfde meening is Groen toegedaan, waar hij aantoonde dat niemand een zuiver begrip van godsdienst, van recht, van geschiedenis krijgt, tenzij hij bekend is met en leeft in de Openbaring Gods en daarmede den maatstaf in handen krijgt ter beoordeeling wat eigenlijk godsdienst, recht of geschiedenis is. Plato leert ons dat het

ware kennen der idee afhankelijk is van zedelijke factoren en dat zoowel een levendig besef van aardse onvoldaanheid als een heimwee der liefde naar het hoogste goed den mensch, die „kennen” wil, moet beheerschen. En Groen staat vast in de overtuiging dat alleen de unio mystica met Christus door het geloof de noodzakelijke voorwaarde is voor het verkrijgen van echte wetenschap, die haar wortel en levensbeginsel heeft in God, door Christus gekend.

Wanneer nu beiden, als verdedigers van het onveranderlijke, eeuwige, goede als model, waarnaar alles is gemaakt en als bestrijders van een atomistisch subjectivisme, hunne beginselen toepassen op de staatkunde, gaan zij, gelijk van zelf spreekt, ook een heel eind samen. Volgens beiden is het model voor den staat in de eeuwige wereld gegeven. Beiden zijn van oordeel dat de overheid eerst hare roeping vervult, wanneer zij in zichzelf het hoogste en eeuwige realiseert en alsdan uitdraagt in het volk. Bij beiden zijn godsdienst en staat afzonderlijke groot-machten, doch tevens zoo ineengevlochten, dat de eene eerst groot wordt door de andere. Bij Plato en bij Groen moeten èn de mensch èn de staat volkomen onderworpen zijn aan eene waarheid, hoog boven beide verheven, die bestond voordat zij er waren en van wier inwerking op beide hunne vastheid en duur afhankelijk is. Voor deze twee mannen leidt, ook op het gebied der staatkunde, de weg niet van beneden naar boven, maar van het ideaal naar de werkelijkheid.

Op dezelfde wijze als Plato doet Groen ons nu zien welk een reeks van onheilen er voor den staat uit de miskennis dier waarheden voortvloeit, en hoezeer de afgoderij met de volksvrijheid voert tot de ondraaglijkste tirannie. Als Groen dit onderwerp behandelt, geeft hij de wijsbegeerte, die als beginsel de souvereiniteit der rede huldigt en godverzaking en menschvergoding ten gevolge heeft, van alles de schuld. Zij heeft gemaakt dat de mensch, omdat hij in de openbaring zooveel raadselachtigs vond, haar tot een samenraapsel van legenden en fabelen verklaarde, en omdat hij niet duldde dat een onbegrijpelijk goddelijk wezen de hand had in de samenstelling der natuur, haar maakte tot een product der natuurkrachten. Want de vrijheid van den met rede begaafden enkeling was het schibboleth dier nieuwere profeten. Ieder moest maar gelooven en ook ontkennen wat hem met zijn redelijk verstand goed docht. Men ging zelfs nog een stap verder en meende dat ieder ook vrij was te doen wat hij verkoos, Want nu er geen absolute moraal meer bestond, omdat de mensch in plaats van God in het centrum van het leven was geplaatst, moest ieder individu voor zichzelf uitmaken wat het beste was. Hiervan behoefde men geen nadeel voor de samenleving te vreezen, omdat ieder van nature goed is — onder ééne voorwaarde dat de staatkundige vormen, waaronder men leefde, geheel werden veranderd. Want deze en deze alleen waren de oorzaak van zoovele onheilen in de wereld. Het verkeerde vloeide niet voort *uit* den mensch, maar uit de wanvormen,

die vooral de staat had aangenomen. Daaraan moest dus de hand worden geslagen. Een nieuw staatkundig gebouw moest worden opgericht.

Hierbij moest worden uitgegaan van de overtuiging dat er tuschen de menschen onderling eigenlijk geen wezenlijk verschil is en dat zij in den grond der zaak allen gelijk en vrij zijn. Is dit zoo, dan kan de staat slechts tot stand komen door hunne onderlinge en vrijwillige overeenkomst. Gezag en recht zijn dan conventioneel; de volkswil is de wet. Onbeperkt is het gezag van de meerderheid van een bepaald oogenblik. Daarvan wordt alles afhankelijk. De overheid vervult eene ambtsbetrekking, door haar aan deze opgedragen; de regeering is de plaatsvervangster der massa. Deze laatste heeft, door middel van hare meerderheid, alle macht in handen en breidt die macht over alle gebieden uit. Zoo trekt die nieuwe, moderne staat alles tot zich. De kinderen behooren allereerst aan hem en daarna aan hunne ouders. Zelf zonder godsdienst, duldt hij dezen slechts, voor zoover hij zijne voorschriften van staatkunde en zedelijkheid eerbiedigt. Zelfs beschikt hij over het leven der burgers, wanneer hij hun dood voor den staat noodig acht. Groen heeft dit absolutisme van den modernen staat pittig gekenschetst in deze korte trekken: Almacht van den Staat; voor staatsrecht behoort al wat recht heet te zwichten. Ondeelbaarheid van den Staat; verscheidenheid der deelen wordt opgelost en versmolten in het geheel. Albemoeiing van den Staat; kerk en school zijn inrichtingen van den Staat; de burger met lijf en ziel den Staat eigen, heeft op onafhankelijkheid geenerlei aanspraak, tenzij tijdelijk en voorwaardelijk verleend. Alleenheersching van den Staat, van goed en bloed meester. Atheïsme van den Staat; de spreuk *la loi est athée* is de leus der onvoorwaardelijke volksmacht. „Er is dus” — zoo besluit Groen — „in theorie en evenzeer in praktijk afgoderij van den Staat; want aan het Staatsbelang (onder velerlei benaming, van algemeen welzijn, volksheil, nationaal geluk) moet het heiligste en dierbaarste ten offer worden gebracht. *Le salut public* bovenal. Aan de menschen meer gehoorzaam dan aan God, is het onverlet Gode gehoorzaam te zijn, in zoover namelijk als zijn wil niet in tegenspraak is met volkswil en Staatsbelang. Dit is het wezen van dergelijken Staat en de natuur van het gezag”.

Dit wezen nu vond Groen zoowel in het despotisme van de volksoppermacht als in de daarop van zelf reageerende autocratie, die het soevereine volk aan ketenen legt, zoowel bij Robespierre als bij Napoleon. Beiden hebben zich tot eene hoogte van alleenheerschappij verheven als waarvan de geschiedenis bijna geen voorbeelden kent. Op beiden was het alvermogen uit den boezem der natie overgedragen door wat de volkswil heet. Onder beiden was het volk soeverein. Dat volk achtte Napoleon noodig zoowel ter vermindering van nieuwe gruwelen, als tot verwezenlijking der revolutie-begrippen, wier doorwerking dreigde te mislukken van wege de ijselijk-

heden van het schrikbewind. Maar op zijn beurt moest nu Napoleon, ter wille van de handhaving zijner positie, ook weder voort op den weg van overheersching en dwingelandij. Wat de guillotine voor het schrikbewind was, werden voor Napoleon de slagvelden van Europa. De eigenwaan der Jacobijnen dwong hen het souvereine volk in schitterende ketenen te slaan. De autocratie ontaardde, evenals de democratie uit den revolutiegeest ontsproten, in de gruwelijkste tirannie.

En die geest vindt enkel en alleen zijn oorsprong in de slechte beginselen van vrijheid en gelijkheid, waarin de wijsgeer Montesquieu zijn punt van uitgang had gezocht en die hun ontstaan dankten aan miskenning van de hoogste waarheid en den hoogsten wetgever. Rousseau had de gevolgtrekkingen, die daaruit voor den staat waren te maken, op onnavolgbare wijze te boek gesteld. Girondijnen en Jacobijnen, Robespierre en Napoleon brachten deze, elk op hunne wijze, over op het gebied van het staatkundig leven. Maar de eigenlijke schuld van al de jammeren, die daardoor vroeg en laat over Europa werden uitgestort, dragen zij, door wie het geloof aan de openbaring was geschokt en die de hersenschimmen van eene godloochenende waanwijsheid hebben doen ontstaan.

Tegenover dien geest van ongelooft als de bron der revolutie plaatste Groen de Godsopenbaring als grondslag ook van den staat en het staatsrecht. Hij meende daarmede een zoodanig beslissend tegenwicht tegen elke revolutionnaire beweging te bezitten, dat hij het stoute geloofsword neerschreef: „*Er is geschreven* — ziedaar de bijl, waarmede elke wortel der revolutionnaire theorie afgesneden wordt”.

Uit dit alles blijkt dat Plato en Groen één weg gaan, wanneer het er op aankomt den grondslag van den staat te bepalen. Hij wortelt volgens beiden in het onveranderlijke, het eeuwige. Ook erkennen beiden dat de staat het hoogste zedelijk-geestelijke doel moet nastreven. In één woord: bij beiden staat hij sub specie aeternitatis. Bovendien waren beiden, ieder op hunne wijze, doordrongen van de waarheid, dat losmaking van dien bodem eene valsche democratie in het leven roept, die leidt tot schrikkelijke tirannie. Al de ellenden, als gevolg van een atomistisch subjectivisme, dat de mensch zelf als maatstaf aller dingen laat gelden, zijn door beiden met onuitwischbare trekken geschetst. Beiden hadden met genieën uit de christelijke wereld als Augustinus, Hildebrand en Calvijn het streven gemeen om den staat dienstbaar te maken aan het meest verheven godsdienstig ideaal.

Maar hiermede houdt dan ook de parallel tusschen Plato en Groen op. Doch dit niet alleen. In menig opzicht is laatstgenoemde op staatkundig gebied zelfs een besliste principieele tegenstander van den eerste. Allereerst komt dit uit in de volkomen verwaarloozing door Plato van wat wij, in aansluiting aan de door hem zelf gemaakte verdeling, den derden stand kunnen noemen, den zoogenaamd

produceerenden stand. In hoofdzaak waren dit in Plato's tijd de slaven. Alleen had men daarnaast de industriele en handeldrijvende burgerij. Welnu, dit geheele element der bevolking laat Plato ter zijde. Hij laat zich er niet mede in ; hij denkt het weg. Geen enkele poging tot opvoeding en tot verheffing van dezen derden stand wordt door hem gedaan. Het mooie doel van den staat om de lagere klasse tot een frisschen, flinken loot van den boom des volks te maken, kent hij niet. Zijn ultra-aristocratische geest ziet deze menschen niet eens. Vandaar het noodlottig gevolg dat de bevolking door hem in twee scherp gescheiden deelen wordt gesplitst, het ééne deel, dat zich het hoogere, het alleen behoorlijk gevormde, het uitsluitend in het bezit van goddelijke krachten zich wetende, deel der natie gevoelt, en het andere dat gedoemd is daardoor onder tucht te worden gehouden en te blijven wat het thans is, de lage stand der verwaarloosde producenten. Hoe lijnrecht staat Groen tegenover dit alles ! Hij, die vuriger en krachtiger dan iemand de eenheid der natie gevoelde ; die voor goed onderwijs voor geheel de nederlandsche jeugd ijverde en die bij geheel zijn politieken strijd in de bres stond voor de rechten van het volk achter de kiezers ! Neen, er zijn weinig aristocraten geweest, die op staatkundig gebied voor zulk eene echt democratische politiek hebben gestreden als Groen. Niets van de verwaarloozing van de massa, zooals die Plato kenmerkte, is bij hem te vinden. Integendeel heeft hij zijn geheele leven als staatsman op de bres gestaan voor de verongelijken, de eenvoudigen, de armen, zonder ze echter ooit als een afzonderlijke klasse te beschouwen, die in het bijzonder moest worden ontzien. Hij wilde de natie als één geheel opheffen tot hooger peil. In zooverre staat hij lijnrecht tegenover Plato.

Maar ook nog op een ander punt is hij zijn tegenvoeter. Plato's conceptie van den ideaal-staat gaat gepaard met verkrachting van geheel het natuurlijke leven of, om in christelijke termen te spreken, van Gods ordinantiën. Hoe toch kan die ideaal-staat er alleen komen ? Door het reinste communisme. Geen eigendom meer — althans bij de wachters — maar gemeenschap van goederen. Geen eigen huis en haard meer voor het gezin — maar gemeenschappelijke huisvesting van staatswege. Geen huwelijk uit liefde meer — maar toewijzing door den staat van een bepaalden man aan eene bepaalde vrouw. Geen enkel onderscheid meer tusschen man en vrouw — maar beider opleiding geheel dezelfde, zelfs voor den krijg dienste. Geen vrije gemeenschap meer tusschen echtelieden — maar de voortbrenging van kinderen een door den staat geregelde functie. Geen gezag meer van de ouders over de kinderen, maar deze de kinderen van allen, of liever van den staat, die als hij ze goed acht, in de wachterskaste doet blijven en als hij ze niet goed acht, hen plaatst in den derden stand of ze uit den weg ruimt. In één woord : alles, eigendom, huwelijk, ouderzorg, onderscheid tusschen man en vrouw, liefde van man en vrouw, van ouders tot kinderen,

het wordt alles ten offer gebracht aan den staat. Deze staat boven alles ; deze heeft slechts te gebieden ; alles moet voor hem wijken. Hier vinden wij het zoo fel door Groen bestreden absolutisme van den staat terug. Groen moet op dit punt als anti-revolutionnair de machtige tegenvoeter van den revolutionnair Plato worden genoemd. Alle gevaren, die Groen voor de door de openbaring vastgelegde beginselen in zake huwelijk, gezin, ouderlijk gezag, en dergelijke vreesde van het alvermogen van den staat, worden door Plato als zegeningen voor de samenleving aangeprezen. In zooverre gaapt er tusschen beiden eene ondempbare kloof. Bij het gestadig zoeken naar overeenstemming tusschen Plato en Groen en het gedurig kwalificeeren van den anti-revolutionnair staatsman als Platonist is dit vaak op bedenkelijke wijze over het hoofd gezien. Wij herhalen dan ook wat wij in het begin schreven, namelijk, dat er slechts in zekeren zin een parallel tusschen beiden is te trekken. Bij de beantwoording van de vraag *hoe* de ideaal-staat zal worden gevestigd, gaan beiden niet alleen voor goed uiteen, maar staan de anti-revolutionnaire staatsman en de revolutionnaire wijsgeer tegenover elkander als water en vuur.

Nadat wij ons Groen's opvatting van den christelijken staat voor oogen hebben gesteld, in tegenstelling met de zoogenaamde revolutionnaire opvattingen van zijn tijd, willen wij, voordat wij zijn gevoelen omtrent de verhouding van kerk en staat leeren kennen, eerst trachten te weten wat hij onder de „kerk” verstaat.

Zijn beschouwing van de kerk vindt haar uitgangspunt in artikel 27 van de Ned. Ger. Belydenis : „De heilige algemeene christelijke kerk is geweest van den beginne der wereld af, en zal zijn tot den einde toe, als daaruit blijkt, dat Christus een eeuwig Koning is, dewelke zonder onderdanen niet zijn kan.” De geloovigen in Israël en de ware christenen vormden en vormen een geestelijke eenheid. Onbewust of bewust is Christus hun aller koning. De God getrouwe jood is christen in verwachting en behoort derhalve tot de aan God gewijde schare, die van de vervulling geniet. En samen zijn zij dus, als christelijke kerk, het gewrocht en de draagster van de openbaring, die het herstel van Gods beeld in den gevallen mensch en de verzoening door het bloed van Christus bedoelt.

De kerk is derhalve eene instelling Gods, in het leven getoepen met een nauwkeurig omschreven doel en gegrond op een onwrikbaar fundament. Dat doel is geen minder dan de overwinning van het rijk van Christus op dat van den menschenmoordenaar van den beginne ; de verlossing van hen, die den Zaligmaker door een oprecht geloof zijn ingelijfd. En die grondslag dier kerk is nooit geweest en mag nooit een andere worden dan de openbaring Gods, die in Christus als Zaligmaker haar middel- en hoogtepunt heeft. De bijbel, als oorkonde dier openbaring, is de hoogste wet der kerk. Gods onfeilbaar woord, aldaar geschreven, haar proefsteen. En dat Woord heeft tot wezenlijken inhoud het Evangelie der verlossende

genade Gods in Jezus Christus Zijnen Zoon. Wie zich daarvoor niet buigt, behoort niet tot de kerk; de kerk, die in die waarheid niet staat, is een valsche kerk en niet de ware kerk.

De apostolisch-catholieke kerk nu was de ware kerk, omdat zij leefde uit de Openbaring en bij Gods Woord; leefde van de rechtvaardiging enkel uit genade en van Christus als het eenig Hoofd der kerk. En de christelijk-protestantsche kerk is de ware kerk, omdat zij in dit opzicht de zuivere voortzetting van de apostolisch-catholieke kerk is. Daarom mag men protestantisme, met betrekking tot Rome, nooit de *nieuwe* leer noemen. De leer der hervorming, de evangelische leer, is even oud als het christendom. Van den beginne was het protestantisme in de kerk. Dwalingen als die welke later door Rome zijn beschermd, werden reeds door Paulus en Petrus bestreden. In zooverre waren zij reeds protestanten. Het papisme is dan ook nieuw en het protestantisme oud. De verhouding der roomsche en protestantsche kerken is dus niet deze, dat de laatste zich hebben losgescheurd van de ware kerk en zich verlaagd hebben tot eene afvallige secte, maar veeleer deze, dat toen zij op haar wettig erf door de bedervers der catholieke waarheid niet meer geduld werden, zij tot de ware catholieke kerk zijn teruggekeerd. Daarentegen heeft de roomsche kerk, door hare veroordeeling van het reformatorisch evangelie op het concilie van Trente, zich tot secte vernederd en zich het karakter eener valsche kerk gegeven.

Dit neemt niet weg, dat zich ook in de roomsche kerk geloovigen bevinden, die het oog enkel op Gods genade in Christus gericht houden en dus protestanten in beginsel zijn, die den aard en de strekking van het roomsch bijgeloof niet doorzien. Deze vormen met de geloovige protestanten, die hunne belijdenis onderwerpen aan het Evangelie, en volslagen bedert, verzoening in het bloed van Christus, noodzakelijkheid van bekeering en heiligmaking, het niets beteekenende van eigen gerechtigheid als de leer der zaligheid aanvaarden, de algemeene christelijke kerk, aan geen tijd of plaats of kerkgenootschap verbonden, wier eenheid van geen pauselijk bestuur, maar van Gods Woord en Geest afhankelijk, niet materieel, maar geestelijk is.

Deze ware apostolisch-catholieke of christelijk-protestantsche kerk bestaat dientengevolge over de geheele wereld. Maar zij splitst zich naar de verschillende landstreken in verschillende deelen; naar landaard en historie neemt zij bij onderscheidene volkeren onderscheidene vormen aan. Met het oog daarop kan men behalve van *de* kerk, van *eene* kerk spreken. De nederlandsch-hervormde kerk is *eene* kerk, de voortzetting en uitbreiding op nederlandschen bodem van de algemeene christelijke kerk, op dezelfde wijze als zulks in andere landen met andere kerken het geval is. Maar men vergete niet dat zij daardoor nooit, in tegenstelling met *de* kerk als goddelijke instelling, eene instelling van menschen wordt, wier veranderbaar gevoelen haar geloof kan wijzigen. Integendeel.

Juist omdat zij als een bepaald organisme uit de algemeene christelijke kerk voortkwam en zich als zoodanig ontwikkelde, mag zij haar karakter als kerk van Christus niet verloochenen. De stroom is als de bron. De nederlandsch-hervormde kerk moet dus, als vertakking van de algemeene christelijke kerk, de groote waarheden handhaven van het evangelie en van de hervorming, die de waarheden van het christendom zijn. Het is haar historische, wettige, normale leer. In die leer schuilt haar karakter, haar leven, haar wezen. Die leer spreekt zich uit in hare symbolische geschriften, haar liturgie, haar geloofsbelijdenis. Verloochening der confessie is daarom de dood der kerk. Maar wèl te verstaan niet omdat de formulieren als zoodanig haar tot kerk maken, maar omdat zij door die formulieren in leer en leven getuigenis wil afleggen van de geopenbaarde waarheden Gods, naar luid van de Heilige Schrift.

En zooals dit eisch is voor de nederlandsch-hervormde kerk, zoo is het dit ook voor de andere kerken der hervorming. Want in de leer der kerk, gegrond op de H. Schrift, ligt het karakter en het wezen der kerk. Wanneer deze dan ook in eene kerk wordt vernietigd, houdt zij deswege op een kerk te zijn. Dan is het oogenblik gekomen, waarin de kerk een genootschap is geworden en de belijder is geroepen om het genootschap te verlaten, ten einde hij medehelpe de kerk te bewaren. Dit geschiedt dan, gelijk door de hervormers in hun tijd, op een ander terrein.

Uit dit alles blijkt dat de belijdenis of de gezindheid, gegrond op het Woord van God, het kenmerk is van eene kerk. Aan die karakteristiek heeft de staat zich dan ook uitsluitend te houden, waar het de vraag geldt naar de verhouding van kerk en staat. Daarbij komen dus niet in aanmerking allerlei genootschappen en corporaties, die een zeker religieus doel najagen, en, zonder een onwrikbaar fundament te bezitten, aan het wisselend goëddunken der meerderheid onderworpen zijn. Maar alleen *de* kerk, die, hoewel gesplitst in verschillende deelen, omdat zij het apostolisch evangelie hooghoudt en verkondigt, als de voortzetting van de apostolisch-catholieke kerk en derhalve als instelling Gods te beschouwen is.

Van haar en van haar alleen gelden al die uitspraken, waarin Groen voor de vereeniging van kerk en staat pleit. Haar heeft hij op het oog, wanneer hij voor de belijdenis van het geloof, waarin de souverein het steunpunt vindt voor de zedelykheid, naar wier voorschriften zijne daden moeten ingericht zijn, ter handhaving van recht, deugd en orde, bescherming en begunstiging vraagt. Of wanneer hij den souverein als stedehouder Gods herinnert aan de verplichting om God te belijden, openlijk te vereeren en te dienen, anderen tot uitoefening van den godsdienst behulpzaam te zijn, en voor zoover zijn rechtmatig gezag strekt, de wet van God tot richtsnoer zijner daden en verordeningen te stellen. Of wanneer hij met heenwijzing naar Psalm 2 de vorsten oproept verstandig te

handelen, zich door den Heer te laten tuchtigen en den Heer met vreeze te dienen. Of eindelijk wanneer hij de kerk wijst op hare roeping, zich niet aan den staat, waar deze medewerking verlangt, te onttrekken, maar veeleer uit eigen beweging voor het evangelie naar gezag en invloed te dingen, opdat de geboden Gods worden nageleefd. Bij al wat hier over vereeniging van kerk en staat gezegd wordt, heeft Groen uitsluitend de kerk op het oog, wier leer die der hervorming, der kerkvaders, der apostelen, der profeten, ja der aartsvaders is : in één woord de kerk of kerken, met de belijdenis van den Christus als Middelaar en Koning.

De christelijke kerk — in dezen zin genomen — en de christelijke staat behooren bij elkander en werken van nature op elkander. Beide zijn gegrond op Gods Woord, op Zijne Openbaring, beide dienen, elk op zijne wijze, het koninkrijk Gods. Daarbij is echter geen sprake en mag geen sprake zijn van onderwerping van den staat aan de kerk noch van de kerk aan den staat. De christelijke kerk heeft, als zijnde het lichaam van Christus, nooit, ook niet in één harer vertakkingen of aardsche verschijningsvormen, de erkenning van den staat van noode. Zij treedt *jure suo*, krachtens haar goddelijk, recht op. Doch omgekeerd ontleent de staat evenmin zijn bestaansrecht aan de kerk, aangezien ook hij eene zelfstandige instelling Gods is en de overheid bij Zijne Gratie regeert. Samen dienen zij echter in wederzijdsche onafhankelijkheid, doch in samenwerking en gemeen overleg, de hoogste volksbelangen en het koninkrijk Gods.

De consequentie van dit standpunt brengt mede, dat de kerken, voor zoover zij zichtbare vormen van de algemeene christelijke kerk zijn, zelfstandige, onafhankelijke corporaties uitmaken in den staat. In zooverre de grondwet van 1848 eerbiediging wil der kerkgemeenten als particuliere vereenigingen, als burgerlijke genootschappen, onderworpen aan het gemeene recht met het doel daarmede hare vrijheid te waarborgen, is Groen zeer met haar ingenomen. Maar zij is hem niet genoeg. Hij verlangt mede dat haar karakter van corporaties *juris publici* met nauwgezetheid worde geëerbiedigd. Als zoodanig zijn zij vereenzelvigd met de natie en met den staat en danken zij haar oorsprong niet aan de goedwilligheid van den wetgever. Deze schept niet haar recht van bestaan in den staat. Zij zijn niet getolereerd bij de genade van de grondwet, maar haar eigen, historisch bestaan is daardoor slechts gesanctioneerd. Evenmin als de wetgever het recht in het algemeen schept of welwillend behoudt, evenmin doet hij dit het recht der kerken. De staat heeft hiermede als met dat van openbare, geschiedkundige, zelfstandige corporaties dan ook te rekenen in alle openbare instellingen, bij alle openbare handelingen, waarbij godsdienst te pas komt. Dan mag hij niet, met verwaarloozing en nog veel minder met indirecte negatie der kerken, een eigen godsdienstig dogma formuleeren en in dat nieuwerwetsche keurslijf het leven der natie wringen. Dan mag hij openbare

belangen als het onderwijs en het armwezen, waarbij de godsdienst zoo nauw is betrokken, niet regelen zonder met de kerken rekening te houden noch, door haar het bijzonder onderwijs en de bijzondere armenverzorging te gunnen, zelf omtrent deze aangelegenheden verder zelfstandig gaan beschikken. In dit opzicht moet hij de rechten der gezindheden ontzien en haar collectieven invloed waardeeren. De staat mag, de kerken als zoodanig erkennende, van haar evenwel niet als van een ondergeschikt orgaan gebruik maken, maar moet haar als een vrijen en onwaardeerbaren bondgenoot beschouwen. Tusschen beide dient er, bij wederzijdsche onafhankelijkheid, gemeen overleg en samenwerking te zijn een band van welwillend hulpbetoon. Maar daarbij mag de kerk nooit als een onderdeel, een orgaan van den staat worden beschouwd of behandeld evenmin als de kerk één oogenblik de rechten van den staat mag miskennen. Beide zijn soeverein in eigen kring; beide onderworpen aan God en Zijn wet. Dientengevolge bestaat er tusschen beide een natuurlijke samenhang.

Ten einde nu verwarring te voorkomen ten aanzien van wat hij met „kerken” bedoelde, sprak hij bij voorkeur niet van „kerken” maar van „gezindheden”.

Gezindheid was voor hem synoniem met belijdenis, gelijk bij franschen en Duitschers „Confession” en „Bekentnisz”. Nu lag voor hem het kenmerk eener kerk in de waarheid, die zij beleeft en die, bij tegenspraak of betwijfeling, in woord of schrift, als haar grondslag en leuze is geformuleerd. Aan de belijdenis of de gezindheid van eene bepaalde kerk was derhalve haar eigenlijk wezen te kennen. Daarnaar moest zij als kerk worden beoordeeld. Gevolg van deze opvatting was dat er menschen in eene kerk kunnen zijn, die omdat zij de belijdenis of de gezindheid, die haar kenmerkt, niet tot de hunne maken, er niet toebehooren, en dat omgekeerd personen buiten haar kunnen staan, die, omdat hunne belijdenis met die der kerk overeenstemt, feitelijk tot haar moeten worden gerekend. Wanneer Groen bijvoorbeeld streed voor het recht der hervormde gezindheid, dan brak hij dus geen lans voor de nederlandsch-hervormde kerk in den vorm, dien zij sinds 1816 bezat. Maar dan streed hij voor het beginsel dat als criterium voor het wezenlijk bestaan eener kerk hare leer zou gelden, gelijk deze in de symbolische Schriften is nedergelegd. De praktische toepassing hiervan was dat de afgescheidenen, ook al scheidden zij zich van de nederlandsch-hervormde kerk in haar toenmaligen vorm af, toch leden van de gereformeerde gezindheid of kerk, „een tak der hervormde gezindheid” bleven, en modern en Groningers niet meer tot die gezindheid gerekend werden. Men moet dus niet vergeten dat wanneer hij opkomt voor het recht der gezindheden hij dus niet voor de bestaande kerkgenootschappen als zoodanig strijdt, maar voor hetgeen ze naar zijne overtuiging tot gezindheden of kerken maakt, namelijk de getrouwheid aan hare leer.

En die leer is principieel geen andere dan de hoofdwaarheden van het christendom, de belijdenis der apostolisch-catholieke en der christelijk-protestantsche kerk.

Volgens dit beginsel moet dus hier te lande de overheid, nu zij in onzen christelijken en protestantschen staat daartoe bij machte is, het evangelie, gelijk de kerken der hervorming zulks belijden, tot grondslag van hare handelingen maken. De souverain gevoele dat hij heerscher is onder God en dat tevens het recht en de vrijheid, ook van den minsten der onderdanen, even heilig is als het recht en de onafhankelijkheid van de kroon. Tevens is hij geroepen om zijn invloed, zonder inbreuk te maken op iemands rechten, te gebruiken tot uitbreiding van evangelische kennis, ter handhaving van godsdienst en zedelijkheid. Ook moet door de overheid ontheiliging van den zondag worde gestraft. De wetgeving dient met den wil van den hoogsten wetgever in verband te worden gebracht. Het strafrecht hebbe Gods geboden tot richtsnoer. Het huwelijk zij meer dan een burgerlijk contract. Het vaderlijk gezag worde gehandhaafd. In één woord, in de geheele wetgeving, in het openbaar onderwijs en in den geest van het staatsbestuur blijke de heiliging van den staat door de kerk. Deze kerk is de christelijk-protestantsche als voortzetting van de apostolisch-catholieke. Eene andere kerk kent de overheid in den waarlijk christelijken staat niet. Ook de roomsche kerk niet, want zij is eene valsche kerk, die zich in het concilie van Trente als afvallige secte van de ware kerk heeft losgemaakt. Eigenlijk zijn dus de gezindheden, die in aanmerking komen om als zelfstandige corporaties juris publici te worden beschouwd, alleen de protestantsche, voor zoover hare belijdenis is gegrond op de hoofdwaarheden van het christendom. De overige kunnen hoogstens als particuliere vereenigingen worden geduld, maar waar het de vereeniging van staat en kerk betreft, komen zij niet in aanmerking. De staat behoeft, waar het zijne roeping inzake den godsdienst geldt, met deze geen rekening te houden. Samenwerking en gemeen overleg hebben slechts plaats met *de* kerk. En daarvan zijn immers de protestantsche belijdeniskerken alleen de uitbreiding en de vertakking.

In het licht van dit beginsel is Groen's uitspraak : „Nederland is een protestantsche staat, waar, bij ruime verdraagzaamheid, voor het behoud en belang der christelijk-protestantsche kerk moet worden gezorgd” even rationeel als dat andere woord : „De conditio sine qua non der verdraagzaamheid is juist eene heerschende kerk”. De heerschende kerk is in dit verband de kerk, die de hoofdwaarheden van het christendom vasthoudt en belijdt, de apostolisch-catholieke of de christelijk-protestantsche.

De grondwet van 1815, ten gevolge van de vereeniging met België, had echter kennelijk afscheiding van kerk en staat bedoeld en ging dus lijnrecht tegen Groen's beginselen in. Door haar was de noodlottige gelijkstelling der godsdiensten afgekondigd. Zonder acht te slaan op de rechten der gereformeerde kerk, meer dan twee

eeuwen de grondslag der republiek; zonder zich aan de eischen der roomsch-catholieke kerk, die steeds in de zuidelijke gewesten de heerschende was, gelegen te laten liggen, had men in Holland en België dat soort van verdraagzaamheid ingevoerd, hetwelk alle godsdiensten evenzeer beschermt, en zich aan niet ééne, aan de evangelische evenmin als aan de heidensche, onderwerpt. Ten aanzien der regeering was het christendom derhalve op ééne lijn met de valsche godsdiensten geplaatst, zoodat het Evangelie, wel verre van verbindend te zijn, niet langer als richtsnoer van het staatsbestuur mocht gevolgd worden. Dit nu was *ongodisterij der wet*, verwerping van het evangelie, waaraan Europa en in het bijzonder Nederland de beste zegeningen van het maatschappelijk bestaan, welvaart en bloei, ook vrijheid en verdraagzaamheid, hebben te danken gehad; van het evangelie, tot prediking waarvan ieder in zijn stand en in zijn kring is gehouden; verwerping van Gods uitgedrukten wil, voor de naleving waarvan vorsten en volken, evenzeer als bijzondere personen, verantwoordelijk zijn. Het is dan ook begrijpelijk dat Groen in eene nota aan den koning, getiteld „herziening der grondwet” van 30 September 1830 tegen die gelijkstelling te velde trekt. Hij wil bescherming, niet gelijke bescherming, voor alle gezindheden. Bovendien wenscht hij dat de belijders, niet van onderscheidene godsdiensten, maar van den christelijken godsdienst allen dezelfde voorrechten zullen genieten. Wèl moet de christelijke verdraagzaamheid zich zoo ver mogelijk uitstrekken, maar zij mag niet leiden tot de volkomene gelijkstelling aller godsdienstige gezindheden, die immers de schromelijkste nadeelen met zich brengt, ja de verwerping van het bestaan eener hoogere waarheid voor den staat in zich sluit.

Hieruit blijkt dat Groen b.v. aan de joden niet dezelfde voorrechten als aan de belijders van den christelijken godsdienst wil toegekend zien. Later heeft hij breedvoeriger ontwikkeld, welke positie hij aan hen in eene christelijke natie en in gevolge de grondwet van 1848 wilde toegekend zien ¹⁾. Maar principieel had Groen ongetwijfeld verder willen gaan dan hij in de zoeven genoemde nota ging, in zooverre hij daarin geen onderscheid maakte tusschen protestanten en roomschen en hij voor deze beiden dezelfde voorrechten vroeg. Hij kon nu niet anders waar door de vereeniging met België het overwicht aan de zijde der roomschen was. Ware dit niet het geval geweest, dan zou in zijn concept van een nieuwe grondwet ongetwijfeld het protestantsch karakter van onzen nederlandschen staat duidelijk zijn uitgekomen en in dit opzicht de door hem gewenschte vereeniging van de christelijk-protestantsche kerk en den staat aan het licht getreden zijn. Zelfs nu, bij de vereeniging met België, bemerken wij er nog iets van in de opmerking, die hij bij het hoofdstuk „Van den Godsdienst” maakt: „De bepaling der Grondwet van 1814 dat

¹⁾ Narede van vijfjarigen strijd bldz. 15 en 16.

de Hervormde godsdienst de godsdienst is van den vorst zou in eene geotroijeerde constitutie noodzakelijk zijn. In een Rijk waar de vereeniging innig, de regeringsvorm constitutioneel en de meerderheid katholiek is, en waar de verdeeling tusschen protestant en katholiek in verband staat met verschil van nationaliteit, dáár moet, om dezelfde reden die de christelyke verdraagzaamheid tot Staatswet verheft, de kroon nimmer op een katholiek vorst kunnen overgaan." Zóó diep zat er bij hem het besef van de geheel eenige beteekenis van het protestantisme voor onzen staat in.

Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat na de afscheiding van België Groen's eigenlijke idealen weder boven kwamen. Zóó gaarne had hij gewenscht, dat toen, al was daarvoor eene wijziging der grondwet noodig geweest, het evangelie, volgens de belijdenis der hervormde kerk, als van ouds, de erkende grondslag had kunnen worden van de handelingen van het gouvernement. Zelfs zou hij zich in beginsel niet hebben verzet tegen het geheel of gedeeltelijk herstel dier kerk in hare aloude rechten. Maar de feitelijke toestand verzette zich tegen de toepassing dezer beginselen. De overtuiging toch, dat het aldus behoorde, ontbrak bij verreweg het grootste deel der natie. Algemeen vooroordeel en eigenbelang stonden bij zeer velen het beginsel in den weg. Ook deed de inwendige toestand der hervormde kerk meer behoefte gevoelen aan innerlijke verlevendiging dan aan uitwendige opluistering. En wat het voornaamste was, de staat was in die mate door het liberalisme gedeseorganiseerd, dat aan de toepassing dier beginselen thans niet te denken viel. Om al die redenen matigde Groen zijne wenschen.

Hij wenschte dan ook nu aan geen der gezindheden meer de voordeelen te betwisten, die de revolutie van 1795 haar gebracht had. Waar zij voorheen geduld werden, hadden zij nu een verkregen recht. Bij de grondwet was haar dit gewaarborgd. Hieraan wilde hij niet tornen. Maar toch wenschte hij tevens iets van het vroegere te behouden. Want vergeten mocht niet, dat Holland de duurste verplichting aan de hervorming had en de grootheid der Vereenigde Nederlanden steeds verknocht was aan den bloei van de hervormde christelijke kerk; dat onder de banier van het gereformeerd geloof, hier in ruimer mate dan in eenig ander land, vrijheid, verdraagzaamheid, welvaart, nationale macht en grootheid werden aangetroffen; dat het zuiver evangelie, in tegenstelling van de dwalingen der pauselijke kerk, met het aanzijn van volk en staat vereenzelvigd is geweest, en dat ook dit landsrecht, ofschoon door de omstandigheden gewijzigd, evenwel niet is vernietigd geworden door de dwaze grillen van een in 1795 godverloochenend geslacht. Daarom moest het denkbeeld worden vastgehouden van een historischen staat en geschiedt dit, dan is uit den aard der zaak de hervormde kerk, de nationale kerk. Hij pleitte er dan ook bij de grondwetsherziening van 1840 voor, dat aan die kerk de voorrang, dien zij onbetwistbaar bezat, zou worden gelaten. Hij kon en wilde zijn geheele leven niet vergeten,

dat Nederland historisch tot op heden onder de christelijk-protestantsche en althans niet onder de ultramontaansche naties behoort. In verband daarmee had en behield de hervormde kerk den feitelijken voorrang en de meerderheid, gelijk in België en Frankrijk de roomsche kerk. Dit werd dan niet zoozeer bedoeld in den zin, dat aan haar als nederlandsch-hervormde kerk bijzondere voorrechten zouden moeten worden toebedeeld, maar wèl, dat vooral met de waarde van het evangelie, zooals het in de belijdenis dier kerk was ontwikkeld, voor ons volk door de staatkunde in Nederland moest worden gerekend.

Het is in overeenstemming hiermede begrijpelijk, dat Groen zich bij de grondwetsherziening van 1840 in beginsel verklaarde vóór het herstel van artikel 133 der grondwet van 1814 : „De christelijke hervormde Godsdienst is die van den Souvereinen Vorst”. In deze grondwet toch had het op grond van vaderlandsche herinneringen en rechten eene plaats gekregen en alleen, wegens de vereeniging van ons land met België, was het ter zijde gesteld. Nu de afscheiding van dat rijk een voldongen feit was, behoorde die bepaling derhalve rechtens terug te keeren. Om dezelfde reden echter waarom hij, gelijk boven werd opgemerkt, op dit oogenblik eene grondwetsherziening, gebaseerd op het evangelie, naar de belijdenis der kerk, niet mogelijk achtte, omdat de krachtige volksovertuiging, dat het zóó behoorde, ontbrak, achtte hij de wederopname van artikel 133 zonder beteekenis, ja gevaarlijk. De suprematie van den staat zou, op grond dier persoonlijke belijdenis van den koning, gemakkelijker insluipen en onbewust van hare gevaren door de groote menigte worden geaccepteerd. „Weg met zoodanig artikel, indien het de koopprijs moet worden der regten en vrijheden van de kerk!” Maar principieel was de bepaling goed, ja „hoogstregtmatic”.

Wanneer wij Groen op deze wijze het hervormd beginsel naar voren zien brengen, moeten wij steeds in het oog houden, dat hij daarmee de hoofdwaarheden van het christendom bedoelt of, zooals hij het bij voorkeur noemt, „het geloof dat eenmaal den heiligen is overgeleverd”. Voor zoover hij hierbij aan eene kerk dacht, had hij de ware, de apostolisch-catholieke of christelijk-protestantsche kerk op het oog en met of ten gevolge daarvan de protestantsche belijdeniskerken, voor zoover zij straalbrekingen dier ééne, ware kerk zijn. In dien gedachtengang kan de staat derhalve geen voorrang aan één dier kerken schenken ; het wezen der zaak toch waarom het voor den staat hierbij gaat, vindt zij bij al die kerken in gelijke mate terug. In de luthersche zoowel als in de hervormde ; in de later afgescheidene zoowel als in de nederlandsche hervormde kerk, zoolang deze althans principieel hare leer handhaaft. In zooverre rijmt de bijzondere voorrang, dien Groen aan de hervormde kerk, ook als wij daarbij niet aan haren bepaalden kerkvorm denken, in en door den staat wil zien toegekend, zich niet met zijn eenmaal ingenomen alliantie-standpunt. De luther-

sche kerk zou hiertegen alsdan terecht kunnen reclameeren. En hoewel het begrijpelijk is, dat Groen, acht gevende op de historische beteekenis, die de hervormde kerk in Nederland juist voor de staatkunde, in den geest waarin hij haar wilde beoefend zien, heeft gehad, er toe kwam om voor haar een zekeren voorrang te begeeren, zoo is toch de tegenstrijdigheid hiervan met de eenmaal opgezette kerk-idee onloochenbaar. Op dit punt brengt Groen ons niet tot klaarheid.

Desniettemin heeft Groen de staatsrechterlijke gelijkstelling der gezindheden aanvaard. En hij deed dit op de meest onbekrompen wijze. Zelfs schreef hij in 1851: „Bij eventueele grondwetsherziening zouden wij het een jammerlijk overleg achten, wanneer in een verbroken van de gelijkheid der gezindheden steun voor het protestantisme gezocht werd”. Hij wilde derhalve, dat op dit punt de bestaande toestand zou gehandhaafd worden. Ook in de dagen der Aprilbeweging week hij niet van dit standpunt af. Vragen wij hoe dit mogelijk is bij een man, die zulk een scherp onderscheid had gemaakt tusschen de protestantsche kerk als de ware en de roomsche kerk als de valsche, toen hij voor de vereeniging van kerk en staat pleitte, dan ligt het antwoord voor de hand. Zijn vrees namelijk voor de suprematie en den gewetensdwang van den modernen staat, die daarbij volgens hem met het liberalisme in de hervormde kerk in nauwe betrekking stond, deed hem meer en meer in de krachtsontwikkeling van de gezindheden, ieder op zichzelf, een noodzakelijk tegenwicht zoeken. Nu de staat zelf geen belijdenis meer had, kon het groote gevaar dat hij met een eigen, nieuwen, humanitair godsdienst optredende of zich aan ongodisterij overgeevende, de openbare instellingen daaraan zou dienstbaar maken, niet beter worden gekeerd dan door het recht van elke gezindheid krachtig op den voorgrond te brengen. Ongetwijfeld bleef zijn ideaal eene vereeniging van kerk en staat, waarbij Gods Woord de grondslag der wetgeving was en de nederlandsch-hervormde kerk de staatsrechterlijke positie van nationale kerk had, maar in den toestand waarin en bij de grondwet waaronder men destijds leefde, was dit ideaal zoo weinig bereikbaar, dat hij het pogen een ongerijmd najagen van een hersenschim noemde. Veeleer drong de overheerschende geestesstrooming, die er op uit was om van gouvernementale overmacht gebruik te maken om, in hetgeen rechtstreeks of zijdelings den godsdienst betreft, nevens of over de gezindheden een soort van eigen godsdienst, een christendom naar eigen verkiezing, een theo-filantropisme, een herboren godsdienst van staat, eene gezindheid van een tijdelijk bewind en van eene voorbijgaande factie te stellen, er toe om thans op een ander spoor over te gaan en zelfs voor het *publiek* recht der gezindheden zonder onderscheid te pleiten.

Juist dit laatste treft in het bijzonder onze aandacht. Hij eischt namelijk voor alle gezindheden het recht op door den staat als

kerken, als zelfstandige corporaties te worden beschouwd, wier collectieve invloed moet worden gewaardeerd, en wier onbetwistbare rechten moeten worden ontzien. Zonder onderscheid zijn zij met den staat en de natie vereenzelvigd ; zonder onderscheid moeten zij worden gekend in alles wat den godsdienst zijdelings of rechtstreeks betreft. Geen van alle leven bij de genade van de grondwet, maar alle hebben zij een historisch bestaan, ja alle christelijke kerkgenootschappen en deze niet alleen, maar ook het israëlietisch kerkgenootschap, hebben een openbaar aanzijn. Om die reden moeten zij alle erkend worden in de openbare aangelegenheden, waarbij de godsdienst ter sprake komt, roomschen en joden zoo goed als protestanten. Tusschen al deze gezindheden en den staat is een soort van band, een band van welwillend hulpbetoon. Op haar te zamen wordt nu zelfs de kwalificatie van „kerk” en op haar als zoodanig de eisch van gemeen overleg tusschen staat en kerk, waar het onderwerpen van gemeenschappelijk belang geldt, toegepast.

Wij begrijpen zeer goed, dat Groen uit vrees voor het revolutionair systeem van den absoluten staat, waarbij de kerkgenootschappen elk in den kring hunner particuliere bemoeienissen worden teruggedrongen en de staat middelerwijl zijn eigen godsdienstige begrippen aan de bevolking oplegt, krachtig voor het publiek recht der gezindheden in de bies sprong en in de gegeven omstandigheden deze nieuwe gevechtsstelling opzocht, maar toch mag het verwondering baren, dat nu op het historisch en openbaar aanzijn ook van de roomsche kerk en het israëlietisch kerkgenootschap de nadruk werd gelegd. Wij zouden hebben verwacht, dat hij zich ter verdediging van het publieke recht aller gezindheden alleen op grondwettig standpunt zou hebben geplaatst en zijne eischen met betrekking tot dat recht uitsluitend aan de staatsrechterlijke gelijkstelling aller gezindheden zou hebben ontleend. Maar nu hij dit niet deed en zich op het *historisch* en *openbaar* bestaan ook van roomsche en joodsche kerkgenootschappen beroept, mag worden gevraagd of Groen hiermede niet in strijd kwam met zijn steeds verkondigde christelijk-historische beginselen. Want deze kerkgenootschappen waren toch zeker niet met den staat en de natie vereenzelvigd in den zin, waarin hij dit steeds van de christelijk-hervormde kerkgenootschappen had geleerd, en zoowel hun historisch als openbaar aanzijn was toch volgens hem een geheel ander geweest als dat der nederlandsch-hervormde kerk. Wij vragen ons zelfs af, of waar alle kerkgenootschappen in die mate gelijk gesteld worden, er ooit weder plaats is voor het ideaal dat Groen ons liet zien van een historischen staat, waarin het evangelie naar de belijdenis der hervormde kerk de grondslag van staatsbestuur en wetgeving is. Het komt ons dan ook voor, dat Groen's practische politiek zich hier ver van zijn oorspronkelijke staatkundige beginselen heeft verwijderd.

Welke verhouding moet nu de staat tegenover de kerk, dat is tegenover de verschillende gezindheden innemen ?

Hierbij onderscheide men tusschen de gezindheden als particuliere vereenigingen en corporaties van publiek recht.

Als corporaties *juris privati* hebben zij het recht van alle burgerlijke genootschappen, namelijk om vrij en zelfstandig hunne inwendige aangelegenheden te regelen. Dientengevolge vervalt alles wat zweemt naar een *jus in sacra*. De onophoudelijke interventie der regeering in de zaken der nederlandsch-hervormde kerk strookt hiermede niet. Zij dient derhalve een einde te nemen, zoodat ook deze kerk de vrijheid erlange, die haar rechtens toekomt. Natuurlijk behoudt de overheid het recht van kennisneming en toezicht, ten einde zich tegen misbruik en aanmatiging te kunnen verzetten, doch overigens regelen de kerkgenootschappen hunne belangen onafhankelijk van den staat.

In de tweede plaats dient aan de kerkgenootschappen als burgerlijke genootschappen alles te worden overgelaten wat tot hunne bijzondere werkzaamheden behoort. Hier mag de staat niet tusschen beide treden en kerkelijk werk overnemen, omdat hij waant het beter te kunnen doen dan zij. Zoo moet de vrijheid van bijzonder onderwijs aan de kerkgenootschappen worden gelaten, ook al oordeelt de overheid het openbaar onderwijs van meerder waarde; zoo moet de volkomen onafhankelijkheid der diaconieën blijven bestaan, al dweept de staat met zijn armenzorg. Want beide, onderwijs en armenzorg, behooren op het kerkelijk erf thuis. Ten derde — en hier komt de consequentie van de door Groen vooropgestelde gelijkstelling der gezindheden scherp uit — moet van gouvernementewege *bescherming* aan alle kerkgenootschappen worden verleend naar de eigenaardigheid van wat elk hunner als zoodanig karakteriseert. Die eigenaardigheid nu komt uit in de leer, de belijdenis, die in het formulier is vastgelegd. Zoowel bij uitwendige als bij inwendige rustverstoring moet derhalve de overheid hen beschermen, die zich in overeenstemming met de leer hunner kerk gedragen. Groen trekt dit beginsel consequent voor de houding van den staat tegenover alle gezindheden door. Zoo is hij geroepen de roomsche kerk tegen Jansenisten en dergelijke andere stroomingen te beschermen, niet omdat de voorstanders van jezuïtisme, naar zijn oordeel, voorstanders der waarheid zijn, maar omdat de roomsche kerk krachtens het concilie van Trente de leer der vrije genade verwerpt. Zoo moet de staat in de synagoge den jood tegen den christen beschermen, niet omdat hij het lasteren boven het vereeren van den Zaligmaker verkiest, maar omdat de verwerping van den verschenen Messias tot de eigenaardigheid van den joodschen godsdienst behoort. En eveneens wenscht Groen dat de staat bij conflicten in de nederlandsch-hervormde kerk hen zal beschermen, die aan de kenmerkende leerstukken dier kerk en de in ons land erkende hervormde gezindheid getrouw zijn. Maar wordt de overheid door eene dergelijke opvatting van de grondwettige bescherming der kerkgenootschappen niet betrokken in godsdienstgeschillen en genoopt

als geloofsrechter op te treden? Groen heeft die tegenwerping voorzien en beantwoordt die vraag ontkennend. De kerken toch hebben, *op grond harer belijdenis*, een verkregen recht en, zoolang zij daaraan getrouw blijven, derhalve aanspraak op bescherming van den staat. Deze herkent ze om zoo te zeggen slechts aan hare belijdenis, haar formulier. De vraag wie beschermd moeten worden wordt dus door die andere vraag wie aan het geloof der kerkgemeenschap getrouw bleven beslist. Een andere maatstaf voor het verlenen dier bescherming bestaa¹ niet. En de staat beoordeelt daarbij de deugdelijkheid van het formulier niet, maar oordeelt alleen naar het objectief gegeven, dat de kerk zelf vaststelde. Groen volgde hier Kemper, die „het gedrag dat eene Regeering, bij inwendige verdeeldheden eene Gemeente te houden heeft, in twee punten resumeert: bescherming dergenen, die aan de oude grondslagen getrouw zijn; vrijheid voor hen die daarvan verschillen, om eene nieuwe Gemeente te vormen”

Toch lijkt ons dit hier ingenomen standpunt niet juist.

In de eerste plaats verraadt het eenzijdigheid om, ter beoordeeling van wie al of niet gereformeerd is, uitsluitend met de leer te rade te gaan. Wie dat doet, verwaarloost in zijne beschouwing geheel de kerkgenootschappelijke vormen, in zooverre deze ook vrucht van het gereformeerd beginsel zijn. Hoe men nu ook over het reglement van 1816 moge oordeelen, niemand zal ontkennen dat in de hervormde kerk de gemeentelijke gemeenschap voortbestond volgens de oude inrichting. De afgescheidenen, die volgens Groen de ware gereformeerde gezindheid waren toegedaan, hebben echter met die gemeentelijke gemeenschap, zooals zij volgens gereformeerde beginselen was georganiseerd, den spot gedreven b.v. door het ongeoorloofd toedienen van den doop aan kinderen uit andere gemeenten. Het gaat dus niet aan hen bij uitnemendheid als de „voorhoede der gereformeerde gezindheid” te kenmerken. Wie dit doet, rekent niet met de gereformeerde in zake het kerkrecht. In dit opzicht speelde de onkerkelijke geest van het reveil Groen dan ook parten, en was het uitsluitend criterium van de leer, dat hij door den staat wilde aangelegd zien, juist voor de kerk niet toelaatbaar.

Ten tweede blijkt uit het zoeven genoemde dat, hoewel Groen zulks ontkende, de staat door dat criterium toe te passen, zich noodzakelijkerwijze in godsdienstige geschillen moest mengen. Want dan had hij eene bepaalde opvatting van „gereformeerd” voor zijne rekening moeten nemen. En te gevaarlijker zou dit geworden zijn, wanneer hij Groen's gedachtengang volgen ging, waarbij het om eene ruime opvatting van de belijdenis, om hare hoofdwaarheden te doen was. Want een geschreven formulier biedt althans eenig zekere maatstaf. Maar deze wordt gansch onzeker en onvast, als aan de beoordeeling van den staat zal worden overgelaten wat al of niet als hoofdwaarheid te beschouwen

is. Het kenmerk van „hoofdwaarheid” toch moge voor geloovigen individueel vaststaan, kerkelijk is dit niet bepaald, zoodat de staat bij de beoordeeling daarvan elk houvast mist. Doch hoe moeilijk, ja onmogelijk wordt het bovendien voor den staat, om, afgescheiden van dat bezwaar, bij de reeks van nuanceeringen in de protestantsche kerk, het begrip „andersdenkenden” te bepalen! Vooral nu beginselstrijd tusschen hen, die elk op hunne wijze beweren aan de formulieren getrouw te zijn, aan de orde van den dag is. Daarom zou inmenging van den staat ontegenzeggelijk het karakter van partijdigheid en van het spelen van geloofsrechter dragen. Practisch is dit op Groen's standpunt niet te ontgaan.

Vooral echter komt dit standpunt in botsing met Groen's eigen beginselen. Hij vraagt hier toch niet minder, dan dat de staat alle kerken als „kerk” zal bejegenen en in hare eigenaardigheid als belijdeniskerken zal ontzien. Mag de staat dat doen, wanneer men, zooals Groen, begonnen is den nederlandschen staat te beschouwen als een christelijk-protestantschen staat, voor welken er slechts ééne kerk bestaat en die dus slechts ééne leer kent, waarmee hij te rekenen heeft? Wij antwoorden ontkennend. En als Groen zich, van dit beginsel losmakende, omdat de grondwet van 1848 scheiding van kerk en staat heeft doorgezet, nu houdt aan de erkenning van overheidswege van de kerkgenootschappen als zelfstandige corporaties en als zoodanig voor haar de bescherming naar gelang van wat haar *als kerken karakteriseert*, vraagt, dan meenen wij, dat eene dergelijke bescherming noch uit den letter noch uit den geest van de grondwet van 1848 is af te leiden. Men heeft toen de kerkgenootschappen als burgerlijke genootschappen onder het gemeene recht geplaatst en de staatsbemoeyenis daarmede zooveel mogelijk willen afsnijden. Men kan dit betreuren. Doch eene bescherming als Groen wenschte en die ongetwijfeld op eene uitgebreid jus in sacra zou uitloopen, heeft de grondwetgever niet gewild. Ook uit dat oogpunt is voor ons Groen's opvatting te dezen opzichte niet aannemelijk.

Daartegenover staat dat wij gaarne in Groen's spoor treden, als hij de positie van de kerken als zelfstandige en onafhankelijke corporaties in den staat bepleit en eischt dat aan haar worde toegekend wat tot hare bijzondere administratie en eigen zaken behoort, als de vrijheid van het bijzonder onderwijs en de volkomen onafhankelijkheid der diaconieën.

Doch Groen wil, behalve dit en de ook door hem geëischte bescherming der kerken in wat haar als zoodanig karakteriseert — wat door ons niet gewenscht wordt — de erkenning door den staat, dat de kerken *juris publici* zijn. Dit wil zeggen, dat zij bestaan naar eigen recht en niet geduld zijn krachtens de grondwet. Is dit juist? Wij meenen van neen. Want één van beide. Of de nederlandsche staat is, zooals Groen principieel oordeelde, een christelijk-protestantsche, en dan bestaat er voor hem slechts ééne kerk naar eigen

recht, dat is de christelijk-protestantsche en kan uitsluitend van haar gezegd worden, dat zij niet wordt geduld of getolereerd krachtens de genade van de grondwet. De andere kerken daarentegen worden dan niet erkend als „kerken”, maar toegelaten als vereenigen, onderworpen aan de regelen van het gemeene recht zonder meer. Of de nederlandsche staat is, zooals de grondwet het wil, een neutrale staat, die de kerken alleen, zonder in eenige nadere appreciatie te treden, als burgerlijke genootschappen erkent en waardeert, ze soeverein laat op eigen gebied en zich angstvallig onthoudt van te raken aan het gebied van den godsdienst, het speciaal terrein van de kerk. Maar het tusschenstandpunt van Groen is niet aannemelijk. Want de principieele roomsch-catholiek kan evenmin als een principieele protestant gelijk Groen het gelijke recht der gezindheden erkennen, en de voorstander van de neutraliteit kan zich niet begeben in eene erkenning van een speciaal recht, dat de ééne kerk aan de andere kerk ontzegt en aldus den staat in nieuwe godsdienstconflicten wikkelen zou. Men vraagt zich af : „zou Groen dit zelf niet hebben begrepen?” Waarschijnlijk wél, maar dit besef werd bij hem overheerscht door de groote vrees voor den alle positieve christelijke waarheid doodenden en dientengevolge de kerken in haar hartader treffende modernen staat met zijn eigen humanitair godsdienst of verfijnde ongodisterij. Naar mate dit gevaar in het oog sprong, naar die mate verflauwde voor hem het principieel verschil tusschen de protestantsche en de roomsche kerk, althans uit staatkundig oogpunt. Hij zag meer wat aan beide ten aanzien van de christelijke waarheid gemeen was ; hij sprak zelfs van de door alle christelijke gezindheden *steeds* erkende grondslagen van het evangelie ; hij drukte op de „gemeenschap in geloof” en op de „eensgezindheid tegenover het ongelooft”. Maar al is dit alles zeer begrijpelijk, toch wordt hierdoor niet gerechtvaardigd de erkenning van het *gelijk, publiek recht van de gezindheden* van overheidswege. Aan *de* kerk gaf dit te weinig ; van den staat eischte het te veel. Het eindresultaat van Groen's beschouwingen over de verhouding van kerk en staat vóór 1862 laat ons dan ook onbevredigd. Nadat de scheiding tusschen kerk en staat grondwettig een voldongen feit was, heeft de groote christen-staatsman geen grondslag gelegd, waarop tot het verkrijgen van de eerst door hem geëischte vereeniging van kerk en staat kon worden voortgebouwd.

Maar ook na dit jaar was dit niet het geval.

Toen Groen in 1862 in de kamer terugkeerde en in dit opzicht de vrijwillige ballingschap, waarin hij zich sinds de aanneming der schoolwet van van der Brugghen in 1857 begeben had, deed eindigen, begon hij zijn nieuwe parlementaire loopbaan met de verklaring dat hij niet meer van den christelijken staat zou spreken, maar den feitelijk bestaanden godsdienstloozen staat aanvaardde. De schoolwet van 1857 toch was volgens hem een vrucht van de neutrale staatsidee ; eene miskennis van het christelijk geloof in zijne kerk-

genootschappelijke openbaringsvormen; een doorsnijden van de banden tusschen staat en christendom, staat en kerk. Niet langer kon worden gehoopt, dat aan de openbare instellingen het christelijk karakter niet zou worden onthouden en de nederlandsche staat de trekken van zijn roemrijk verleden zou blijven dragen. Veeleer werd nu het christelijk beginsel als sectarisch geweerd en als meer of min gevaarlijk van het staatkundig erf geschoven. Groen's toelig om door middel van het door den staat erkende publieke recht der gezindheden aan de kerken invloed op het gebied der staatkunde te blijven verzekeren was mislukt. De staat zou buiten haar zijn werk voortzetten, ook dat waarbij de godsdienst een belangrijke rol speelt. Hij zou daarbij neutraal, zelf zonder godsdienst zijn.

Groen was echter op dit laatste niet gerust. Hij vreesde dat onder het mom der neutraliteit en der scheiding van kerk en staat inderdaad een nieuwe, moderne staatsgodsdienst zou worden gepropageerd. Het zou het liberalisme niet onwaarschijnlijk om bezieling van staat en kerk en school met de religie van het ongelooft te doen zijn. De vrijheid der christelijke gezindheden kon uitloopen op ondergeschiktheid aan en inlijving in eene algemeene godskerk, zooals zich de humanitaristische staat zich deze dacht. De volksopvoeding zou in de handen kunnen komen van een staatsgodsdienst, die in zijne algemeenheid tegen de overtuiging en de verkregen rechten van alle gezindheden was gericht. Welnu! om dit streven te keeren, aanvaardde Groen het beginsel van den godsdienstloozen staat, maar eischte hij dan ook met beslistheid, dat het eerlijk en consequent zou worden toegepast. Het zou er nu op aankomen, de neutraliteit strikt te doen handhaven. De scheiding tusschen staat en kerk moest oprecht, moest consequent zijn.

Wat verstond hij daaronder in de practijk? Zelf heeft hij daarop het antwoord gegeven. Hij wenschte nu, krachtens dat scheidingsbeginsel, de theologische faculteiten van de rijks-universiteiten verwijderd te zien. Thans was volgens hem het tijdstip aangebroken, waarop de ministeries van eeredienst, ook op kleinere schaal niet mochten worden bestendigd. Alle banden met de synodale of reglementaire hervormde kerk moesten nu worden verbroken. Voor eene missie te Rome was in dezen neutralen staat in het geheel geene plaats meer. Evenmin mocht de evangelisatie in Indië worden tegengewerkt, waardoor het mohammedanisme bijkans godsdienst van staat wordt. En thans mocht allermint van een officieelen godsdienst op de openbare school sprake zijn, zoodat van staatswege of deïsme of volslagen ongelooft van moderne wijsbegeerte of theologie aan de volksopvoeding werd ten grondslag gelegd. Nu paste bovenal vrijheid van onderwijs. Op deze wijze trachtte Groen te waken voor eene rechtvaardige en loyale toepassing van het beginsel van scheiding van kerk en staat, dat door de wet-van der Brugghen was ingevoerd; op deze wijze poogde hij te verhinderen, dat de neutraliteit vijandschap werd en de

godsdienstloosheid, die straks in een godloochenend modernisme het nec-plus-ultra van hare ontwikkeling bereikt, niet een opgelegde godsdienst van den staat zou worden. Zijne leuze werd: „Geen vijandschap, maar neutraliteit; gelijkheid van regten en vrijheden, ook voor ons; zuivere toepassing, ik zeg niet van de *zoogenaamde*, maar van de wezenlijke scheiding van Kerk en Staat.” Het moest eene scheiding zijn in christelijk-historischen zin, dat beteekent eene scheiding, waarbij het de kerk mogelijk werd gemaakt, zich zelf te zijn en hare onafhankelijkheid te behouden of te herstellen, eene scheiding dus waarbij elk van beide, kerk en staat, zich vrij zou kunnen ontwikkelen naar zijn eigenaardig karakter.

Het komt mij voor, dat al pleitte Groen in deze richting, hij zelf weinig geloof aan het welslagen moet gehad hebben. Niet allereerst omdat hij in Thorbecke een minister van binnenlandsche zaken vond, die principieel juist de *zoogenaamde* scheiding verdedigde, maar omdat hij zelf onder verschillende vormen onophoudelijk de stelling had geponeerd, dat de staat, die zich van het christendom losscheurt, geenszins neutraal, maar vijandig is. In de toepassing moest de neutraliteit volgens hem wegvallen, omdat elke godsdienst in den humanitaristischen staat als sectarisch en eenheidverbrekend werd beschouwd. Men ziet dáár in het geloof bijgeloof, dat evenzeer wordt gevreesd als veracht en daarom wint de vijandschap tegen de openbaring veld. De toeleg bestaat om de kerk zelve dienstbaar te maken aan den godsdienst der rede, der natuur en der menschheid om alzoo kerk en school en staat met de ongeloofseenheid, met de religie van den dweepzieken godsdiensthater, te bezielen. Volgens Groen leidde derhalve het eigenlijk beginsel der neutraliteit als van zelf tot vijandschap en werd de *zoogenaamde* scheiding opzettelijk gehandhaafd ter invoering en doorvoering in het staatkundig leven van de ongeloofstheorie van den nieuweren tijd. Begrijpelijk is het daarom ten volle, dat hij, nu eenmaal de godsdienstloosheid van den staat vaststond, onpartijdigheid, strikte neutraliteit tegenover godsdienst en kerk van staatswege eischte, maar natuurlijk is het evenzeer, dat hij, die godsdienstloosheid als vijandschap kenschetsende, zelf aan den goeden uitslag van dezen zijnen strijd heeft moeten wanhopen. Daarvoor was Groen's blik op de kern, de draagwijdte en de consequentie van beginselen der revolutie te scherp.

De verandering van tactiek zou dus practisch niet baten en helaas! veel verder afvoeren van de verwezenlijking van het ideaal van den christelijken staat.

Het is merkwaardig, dat dezelfde man, die zoovele jaren vóór den christelijken staat had gestreden en gepoogd had de hoofdwaarheden van het evangelie tot grondslag van staatsbestuur en wetgeving te maken, thans luide den eisch van het christelijk individualisme doet gelden. Nu de staat staatsrechterlijk godsdienstloos was geworden en het christelijk beginsel uit de openbare instellingen was geweerd, moest de christelijke veerkracht worden opge-

wekt en des te meer te midden van het volk worden gearbeid. Met onverschrokkenheid moest voortaan vóór de vrijheid van het individu worden gestreden, om alzoo, in het vertrouwen, dat nog een groot gedeelte, gedachtig aan onze geschiedenis, niet voor een „état athée” was te vinden, den „état laïque” voor te bereiden. Zulk een staat zou ongetwijfeld rekening houden in zijne wetten en instellingen met het geloof der natie ; zulk een staat zou daarom komen tot eene normale verhouding tusschen staat en kerk. Langs een omweg trachtte Groen nu voortaan te komen tot verwezenlijking van zijn oorspronkelijk ideaal. Op de maatschappij, op het volk, op de traditiën, levende in het midden der natie, was nu hoofdzakelijk zijn oog gericht. En met kloeke stem deed hij den eisch der vrijheid hooren, opdat aan dat volk bij de ontplooiing der in hem schuilende krachten geen struikelblokken op zijn weg zouden gelegd worden. De opgewekte christelijke veerkracht zou den christelijken staat kunnen voorbereiden. De kampplaats zou dus voortaan niet allereerst 's lands vergaderzaal, maar de publieke markt des levens zijn. En met wonderbaar talent heeft Groen's opvolger Dr. Kuiper den strijd aldaar voortgezet, de christelijke beginselen in ons volk wakker geroepen en ontwikkeld, en langs dien omweg voor een deel verkregen wat Groen beoogde. Wij herhalen met nadruk „voor een deel”, omdat terwijl eenerzijds in den geest van Groen de vrije ontwikkeling van het christelijk beginsel op het gebied van school en kerk in veel grootere mate dan voorheen van staatswege is verkregen, toch anderzijds de kans om te komen tot verwezenlijking van Groen's ander ideaal, namelijk den christelijken staat en in dien staat eene vereeniging tusschen staat en kerk, waarbij met de erkenning van elks zelfstandigheid in eigen kring, gemeen overleg niet is uitgesloten, met den dag vermindert. De radicale staatsidee, met hare absolute scheiding van kerk en staat, is echter steeds door Groen slechts tijdelijk als noodtoestand aanvaard.

Want Groen kon de vereeniging tusschen kerk en staat niet laten varen. Zijn ideaal was en bleef in Nederland een christelijk-protestantsche staat, met de belijdenis van de christelijk-protestantsche kerk tot grondslag van het gouvernement. Staat en kerk, beide zelfstandig, doch in voortdurende samenwerking met elkander — waar op politiek terrein van godsdienst sprake is — ziet daar zijne leuze. Ieder van beide souverain in eigen kring, maar samen onderworpen aan Jezus Christus, wien alle macht gegeven is in den hemel en op de aarde, wiens rijk niet *van* of *uit*, maar over de wereld en wiens gezag, als van den Koning der koningen, verbindend ook voor de hoogste aardsche machten en overheden is. Als zoodanig heeft de staat de roeping in bestuur en wetgeving rekening te houden met wat God in Zijn Woord gebiedt naar de verklaring daarvan door de christelijk-protestantsche kerk gegeven. Dit ideaal heeft hij nooit losgelaten. Ook het woord: „Tegen de revolutie het evangelie” wijst daarheen. Groen heeft de vereeniging met

België vooral betreurd, omdat de grondwet van 1815 den nederlandschen staat zijn historisch karakter deed verliezen en met de scheiding van kerk en staat de gelijkstelling der godsdiensten had geproclameerd. Daarom had hij, na de afscheiding van België, beproefd den staat weder in het oude spoor te krijgen en, met erkenning van de verkregen rechten der verschillende gezindheden, toch een speciaal christelijk-protestantsch karakter aan den staat te geven. Maar deze pogingen waren mislukt. Toen vervolgens de grondwet van 1848 de banden tusschen kerk en staat zoo goed als geheel had losgemaakt, was Groen van oordeel dat nu ook door den staat de zelfstandigheid der kerken in dien zin moest worden geëerbiedigd, dat zij in hare eigenaardigheid als kerken werden ontzien en geëerd. Wel deed hij hier eene principieele concessie door den eisch dat b.v. ook de roomsche kerk als kerk door den staat zou worden erkend, maar dit geschiedde om het groote gevaar te keeren dat onder den schijn van scheiding van kerk en staat van staatswege een kerk des ongeloofs zou worden gesteund en daarmee de kracht der bestaande kerken zou worden verlamd. Vandaar na 1848 zijn strijd voor het publiek recht der gezindheden zonder onderscheid. Zóó zou immers, bij scheiding van kerk en staat, toch nog het christelijk karakter van den staat, althans ten deele, kunnen bewaard blijven. Maar de wet van van der Bruggen sloeg ook aan deze verwachting den bodem in. De materie van het lager onderwijs, waarbij de godsdienst zoo nauw betrokken is, werd niet in overleg en samenwerking met de kerken geregeld; integendeel werd door die wet een religieus systeem van opvoeding gepropageerd, dat lijnrecht tegen de belijdenis der kerken inging. De staat was godsdienstloos geworden of, nog erger, liep gevaar anti-christelijk te worden. Dit laatste moest thans tot elken prijs worden belet. Daarom eischte hij thans volstreckte godsdienstloosheid in dezen zin, dat de staat zich geheel en al en in alles buiten den godsdienst zou houden; volkomen, absolute neutraliteit. Alle banden, die hij nog op grond van het verleden had met den godsdienst, moesten thans worden doorgesneden om de ongemerkte suprematie te verhinderen van een staatsgodsdienst op modernen leest geschoeid. Middelerwijl echter vuurde hij de natie aan, om hare christelijke veerkracht te ontplooiën en vestigde hij hierbij vooral het oog op het volk achter de kiezers. „Anti-revolutionnair, naar den eisch der christelijk-protestantsche nationaliteit”, dat werd de leuze, waaronder hij streed en waaronder hij wilde dat Kuyper zou strijden. Maar zijn ideaal bleef hetzelfde, al deed tactiek hem andere wegen inslaan om het te zien verwezenlijkt. Principieel wilde Groen nimmer den neutralen staat noch de scheiding tusschen staat en kerk. „Scheiding van kerk en staat is, naarmate de staat vijandig tegen de kerk werd, in en buiten de Kamer, mijn stelsel, mijn standpunt geweest”. Juist deze uitspraak bewijst duidelijk, dat de omstandigheden alleen hem die scheiding

deden voorstaan. Bij dergelijke vijandschap toch zou vereeniging van staat en kerk leiden tot slavernij der laatste onder den eersten. Maar dit neemt niet weg, dat al het staatkundig worstelen van Groen van Prinsterer in laatster instantie geen ander doel heeft gehad dan in Nederland den waren, d. i. den christelijk-protestantschen staat te vestigen, die zijne voornaamste kracht zou ontleenen aan de samenwerking met de ware d. i. de christelijk-protestantsche kerk. En met dit ideaal voor oogen schreef hij in 1865 nog aan de kiezers: „Van den religiestrijd onzer dagen heb ik ook thans nog gunstige verwachting. Niet omdat ik opwekking van het oude Calvinisme in den vorm van vervlogen tijden tegemoet zie, maar omdat ik het geloofsvertrouwen van Calvijn en van de wolke der getuigen, door alle tijden heen, het geloof in den Vorst des Levens, op dezen rijk gezegenden en lang gespaarden martelaarsbodem nog niet voor uitgedoofd houd”. „De evangelische rotssteen” bleef tot het einde de grondslag van zijne politiek.

Thorbecke en Groen hadden dit ééne gemeen, dat zij beiden de staatkunde bezagen in het licht eener hoogere eenheid. Bij eerstgenoemde was dit de christelijke geest, die overal is; de gemeene bron van alle ontwikkeling van geest en gemoed; de theos-gedachte; God-in-al. Met de kerken echter, als afzonderlijke gestalten van het geloof, had de staat niets te maken dan alleen in zooverre hij ze, om het nut dat zij verspreiden, geldelijk dient te steunen. Voor Groen was die hoogere eenheid Gods Woord, waarvan de hoofdwaarheid het zuiverst wordt teruggevonden in de christelijk-protestantsche kerk, waarmede de staat als christelijk-protestantsche staat dan ook voortdurend moet samenwerken, om aan het volksleven, op politiek gebied, de juiste richting te geven. Hier scheidde hen een onoverkomelijke kloof.

HOOFDSTUK X.

De beteekenis der grondwetsherziening onder Willem II voor de verhouding tusschen staat en kerk.

De regeering van Willem II leidt een nieuw tijdvak in met betrekking tot de verhouding van den staat tot de kerk. De eerste aanleiding hiertoe gaf wél de persoonlijkheid van dezen koning, die een geheel andere dan die zijns vaders was. Deze laatste was de man van het persoonlijk gouvernement; hij beschouwde zich als de landsvader, die regeert volgens de leuze: „niets door, alles voor het volk”. Geheel in de lijn dier gedachten oefende hij ook het beschermheerschap over de kerk uit. Dit hadden zijne vaders gedaan en het was zijne roeping hetzelfde te doen. Het besef van die roeping werd versterkt door de hooge waarde, die hij persoonlijk aan den godsdienst toekende en die hem zeer trouw in zijn kerkbezoek deed zijn.